

LU
S5546tri

Shevchenko, Taras Grigor'evich
Три поеми.

Title transliterated:
Tri poemi

75

ВА БІБЛІОТЕЧКА Ч. 4.

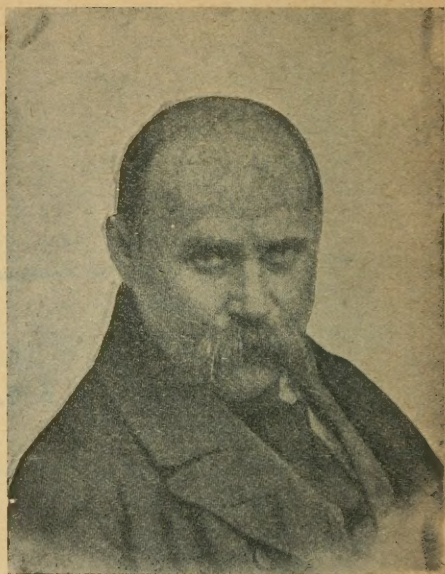
РИ ПОЕМИ
РАСА ШЕВЧЕНКА
(ОН — ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ — НЕОФІТИ)

з передмовами й поясненнями
БОГДАНА ЛЕПКОГО

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ
— КИЇВ-ЛЯЙПЦІГ —
1918.

Donated by
THE UKRAINIAN BRANCH No. 360
CANADIAN LEGION B. E. S. L.
Toronto, Ontario

Тарас Шевченко.

Shevchenko, Taras Grigorévich

ТРИ ПОЕМИ

Три поеми
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

(СОН — ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ — НЕОФІТИ)

з передмовами й поясненнями
БОГДАНА ЛЕПКОГО

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ
— КИЇВ-ЛЯЙПЦІГ —
1918

Donated by
THE UKRAINIAN BRANCH No. 360
CANADIAN LEGION B. E. S. L.
Toronto, Ontario

LU
55546 tri

583170

6.5.54

Із Друкарні Шарфого в Вецлярі.

С О Н.

На пролітку 1843 року вибрався Шевченко з Петербурга в Україну. Попрощав її 15-літнім хлопцем-козачком, а тепер їхав туди в гості майже тридцятьлітнім мущиною, відомим артистом, автором „Кобзаря“ і „Гайдамаків“.

Яка переміна! Передше його діло було сторожити дверей панського кабінету, а тепер він ставав на сторожі вітчизни й народу.

Прямо Овідієві метаморфози!

Колись гляділи на його, мов на раба безправного та безсловесного, а тепер такі пани як: Тарновські, Лизогуби, Галагани, князі Репніни й другі, запрошували його до себе в гості та справляли гучні бенкети, щоб вшанувати молодого, незвичайного чоловіка, до якого доля веміхнулась таким усміхом чарівним.

Шевченко добре бачив ту велику перемену, яка зайшла у його особистому становищі.

Але в становищі його народу не перемінилося нічого; він далше оставався в тяжкому ярмі політичному й суспільному. Як український народ він був позбавлений тієї самостійности, якою хіснувався колись, у княжих часах, і тієї автономії, якої добився був за козаччини та гетьманщини. Як народ — був він обрабований з прав розпоряжати своїм часом, працею, маєтком, був скинутий з того щєбля, на якому стоїть чоловік, кудсьє — гень низько, де живе худобина.

У такому становищі застав поет також своїх найблищих, — братів і сестер, та їх численні семейства. Всі вони були кріпаками... Такі великі перемини й контрасти, які зайшли між Шевченком і його окруженням потрясли глибоко усією його істотою.

З сильними вражіннями, з головою повною образів кривди, насилу, знуцання, з серцем повним жалю, горечі й обурення вернув він у Петербург.

Артистичним висловом тих сильних вражіннь та почувань являються твори, що повстали в Петербурзі після першої подорожі на Україну.

„Кобзар“ і „Гайдамаки“ мали в собі по-при молодечій романтизм багато тої мрійливости, тої чутливости, якими оповиті бувають твори, писані далеко від рідної землі і від близьких серцю людей, мали окремий кольорит розлуки. Дніпро, степи, могили, рідна пісня, фантастичні оповідання, спомини колишньої славної минувшини, водили пером поета. Він у віршах згадував, тужив, фантазував. Тепер місце туги і мрії зайняла дійсність, страшна, сувора, невблагана дійсність життя. А що тої дійсности він не міг перемінити, бо стояв супроти неї майже безсильним, з одинокою збруєю в руці — із поетичним словом, так мимохіть з глибин душі на її плесо добуваються тепер почуття горечі, озлоблення, іронії й сатири.

Починається новий розділ у книзі Шевченкового творення, а першою сторінкою у тому новому розділі являється „Сон“.

Написаний він 8. VII. 1844 р. в Петербурзі під свіжими вражіннями першої подорожі на Україну після майже 15-літньої розлуки, тоді, коли ще образи життя політичного, суспільного, товариського й родинного, яке він побачив у вітчизні, товпилися кругом його, стихійно й безладно, коли він ще не упорядкував був їх у своїй голові, не запанував над ними, не годен був поставитися до них спокійно й критично. Він вернув з України в Петербург з великою раною в душі, котрої не годен був загоїти. Це й видно у „Сні“, у його загальній будові та в викінченню поодиноких частин.

Думаю, що не треба далеко шукати за причинами, чому Шевченко збудував „Сон“ у формі панорами, в якій образ пересувається за образом, чим-раз дальше з полудня на північ, аж до статуї Петра та пристольної салі Миколи.

Це подиктувала йому його власна недавня подорож з України в північну Пальмиру; так ті образи пересувалися перед ним, і так він їх пересуває перед очима читачив. Чому-ж тих образів не малює реально, лиш надає їм скіцові, фантастичні контури привидів сонних, — на це можна всіляко відповісти.

Реальний образ того, що побачив Шевченко на Україні після 15 літ розлуки, потребував-би був дуже великого полотна й дуже широких рам. Це мусіла-би бути епопея на міру Дантової „Божественної комедії“, а Шевченко куди пізнійше, бо 1857 року називає епопею формою для себе цілком новою*). Форма-ж сну, візії, давала поетові спробою малювати в скороченнях, вноді тільки в загальних зарисах, те, що схвплювало до дна його душу. Епопея вимагала багато осіб, епізодів, викінчення, вимагала спокійного епічного настрою, відповідної перспективи, а Шевченко творив вулканічно, неначе під диктатом якоїсь вищої сили, котра йому казала, що він, не тільки поет-артист, але й речник свого покривдженого народу.

Чому-ж він не вибрав якоїсь иншої форми для такого образу аль-фреско, приміром записок з дороги, або оповідання, споминів, чи щось подібного, лиш прийняв форму сну, це пояснює нам до якоїсь міри його пізнійший „Дневник“, у якому повно усяких снів. Видно, що це вже лежало у його вдачі, подібно, як лежало воно у вдачі багатьох инших поетів**). І святе письмо, з яким з-давна носився Шевченко, могло йому підсунути таку форму.

Вертаючи домів з бенкету, поет міркував собі, які то

**) Сегодня же принимаюсь за „Сатрапа и Девшиша“, и если Бог поможет окончить съ успѣхомъ, то посвящу его честнымъ, щедрымъ и благороднымъ землякамъ моимъ. Мнѣ хочется написать „Сатрапа“ въ формѣ эпоса. Эта форма для меня совершенно новая. Не знаю, какъ я съ нею слажу? (Дневникъ Тараса Шевченка, 13 грудня 1857 р.)*

****) В українській літературі досить пригадати знаменитий сон князя Святослава з „Слова о полку Ігоревім“. І деякі твори Франка.*

неситі, хитрі, неблагані та облудні бувають на світі люде,
а коли ліг і здорово захропів, то приснився йому дивний
сон. Буцім-то сова летить лугами-байраками та глибокими
ярами, а він „за нею та за нею, летить й прощається з зе-
млею“ Бачить чудовий ранок на Україні, — із степами, лавами,
гаями, із співами соловейків та ранньою, чистою росою. А
неначе контраст до того чарівного образу побачив, як
з каліки знімали латану свитину, як вдову розпинали за
подушне, як її єдиного сина віддавали у військо, як мати
пшеицю на панщині жала а її голодна дитина під тинном
мерла. Побачив і те, що його заєдно дуже діймаво боліло,
покритку, котра з дитиною снувалася по світі, бо її ні свої,
ні чужі до хати не хотіли впусити.

Летить дальше і бачить сніги, ліси та болота, а з-під
землі чує бренькіт кайданів. Це каторжні, що копають зо-
лото, щоб неситому пельку залити. А між ними „цар волі“,
увінчаний штепом, робить свою тяжку працю тихо, не на-
рікаючи й не благаючи свого гнобителя о ласку*). Ще даль-
ше бачить на багнищі, серед тяжкого туману город з стома
церквами — столицю. Муштруються нагородвані та закайда-
нені москалі, стоять церкви й палати, снуються пузаті па-
ни і чути крик: „ура! ура!“ Стрічає землячка з цинкови-
ми гузиками, здеморалізованого „мерзенного каламаря“, і
дістається в палати.

Тут його терпівости приходить край. Образ набі-
рає характеру їдкої сатири... Кругом блюдолизи, а між ни-
ми він високий, сердитий, і вона, мов засушений опе-
ньок, тонка довгонога та ще й головою хитає**).

*Царь цвенькає,
А диво-цариця,
Мов та чапля між птахами,
Скаче, бадьориться.*

Блюдолизи, аж потіють, щоб то ближче стати коло
самих, а тії довгенько в-двох похожали, мов надуті сичі,

*) Це мабуть образ одного з Декабристів, до яких Шевченко відносився заєдно з великим поважанням.

***) Царь Микола і його жінка, Карикатура, якої ца-
риця ніколи не могла Шевченкови простити.

розмовляючи з собою, а даліше вона сіла на дзигляку, а він підійшов до найстаршого із достойників, та, як не затопить його в пику, а цей молодшого в пузо, а молодший ще меншого межі плечі, а той меншого, а менший малого! Так пішло аж за високі пороги, аж на вулицю, де одні дру-гих місали та верещали:

„Гуля наші батюшка, гуля.

Ура! ура! ура-а-а!”

Зареготався поет і пішов оглядати город, дивуючись, як на такому багновищі могли повиростати такі велічаві будинки. Аж побачив коня, який летів на осліп, а на йому їздця з протягнуною рукою, мов-би свіг увесь хотів загарбати для себе. Це статуя Петра Великого, на якій наковано: „Первому-Вторая“*).

Се той Первий, що роззнав

Нашу Україну.

А Вторая вконала

Воду — сиротину.

Кличе поет і його серце наповнюється великим жалем за тими козаками, що кляли із своїх кісток підставу під отесей монумент російської деспотії, він згадує нещасливого наказного гетьмана Полуботка, замученого голодом і бачить душі жертв Петрових, що мов хмара пташків сну-скаються над його мусянжовою головою і кидають на неї проклони.

Між тим збудився Петербург до щоденного життя: робітники йшли до праці, москалі муштрувалися, заспані дівчата вертали з нічних поганих заробітків, а до урядів поспішали чиньники, щоб „підписувати та драти“. Між ними багато української молоді „московською блекотою“ напоєної.

*). На гранітовій підставі пам'ятника Петрови Великому в Петербурзі викована напись: „Petro Primo — Catharina Secunda“. Пам'ятник збудований французьким різьбарем Фальконетом і висвячений Пушкіном. На його Шевченко не міг дивитися без злоти. (Спомини Михешина)

*„Україно, Україно!
Отсе твої діти“*

Кличе з розпукою поет і ще раз іде в царські палати, щоб подивитися, що там творяться. Неначе з берлога медвідь, виліз він, винучив баньки з лоба та як гукне — й усе, що кругом було, пузаті, челядь, москалі провалилося в землю. А тоді він повурив голову, став лагідний, мов котеня, гикнув, — і поет збудився.

Такий це був „Сон“.

В диспозиції його бачимо, (це зазначили майже всі критики) багато нерівномірности, багато так сказати-б. архітекторічних похибок. Образи кріпацького пекла, на початку поеми, які повинні-б творити її зруб, виведені скітково, а малюнки столпці, які є неначе вишви на поверхнях тої будівлі, куди ширші й більше викінчені; вони придають їй, вбивають у землю. Можна-б сказати, що поет непотрібно двічі являється в царських палатах, через те повторюється до якоїсь міри і творові своїйому надає зайву розтягнутість. Можна й цей закид робити, що забагато слушної в решті горечі й обурення, паде на царя, а натомисть майже не згадується тут про тих провінціональних царшків, про тих панів-собачників, що так упрямо піддержували тодішній суспільний лад на Україні. Чимало закидів можна ставити до „Сну“. Але-ж у відповідь, годиться пригадати, що твір збудований із вдержанням архітектонічних розмірів, твір викінчений рівномірно у всіх частих, втратив-би характер сну, не був-би „якимсь чудним дивом, яке сниться тільки юродивим та п'яницям“. Це бачить і сам поет і тому на кінці поеми каже:

*„Не здивуйте,
Брати мої милі;
Я не своє розказував.
А те, що приснилось“.*

Високої поетичної вартости годі відмовити „Снови“*.

**) Коопить це д-р Альфред Єнзен Taras Schewtschenko.
стр. 122.*

Вона криється перш усього в чудових описах природи Сходу. Дивовида, — аж собічасі, а далше в глибоко арич-
маку вишавка (Душе моя убогані, ще далше в високо пат-
ристичних моментах „Да горюда, та Глухова,“ „І ми скван-
а тайно“).

Для української літератури має „Сон“ своє окреме
значення, якого мудрий критик не годен гідно оцінити. Це
перше зусилля дати величезній, загальної, хоч-би тільки екі-
воно начертанний образ картинянуго тора і кривал. Наволи
доби українська поезія не спромоглася на таке вишавка,
також зине вольно, зине жодну і болю, гнбу і обурення,
тута й ілюзі, єдиної загири. Як обережно малював Костя-
решевський сартану європейського побуту на Україні в кішеч
XVIII століття, як уважливо малював він свої лінійний намір
фантастичними змінами трагедій, а як сміло, як неохотливо
малював малечий Тарас на вій із всемогутим противником,
моя Давид із Голіатом і востаньку у тім противнику ба зити. Шев-
ченко причина духа — ні, він виділо розділяється також
зоста своїми власними земляками, пошавочу й за ними зине.
Бід „Сону“ помічність є світлом самокритики, аналіз нашого
варіричного „д“, бажання розверти правду, хоч-би вона була
й неохоту як болюта, хоч-би прийшлося свої передових
людий „пашими“ назвати, хоч-би прийшлося критику їм у
лицю тако обидливо слово, як отже „варшавське сміття“
й отже „гринь Москви“**).

„Сон“ написаний 8 липня 1844 р. в Петербурзі, хо-
дять вразу, як твір незграб віденкурний, у відписях. Він
то й стався одною з причин Шевченкового арешту й про-
гнання. Видно ще з питань, які поставлено йому дня 21
квітня 1847 р. під час слідства**).

* *Дорошо тако пише Кавчи у драми добі свої і
літературної діяльності та, на жаль, діляно на манілі,
маленько замісел, відомий своєю діяльністю та задово
решаричанній двома душами. Які скривилися в його див-
но, незвичайно сказотриванній вісмі.*

** С. В. 15. *Ся якого цвѣта ви сонішли сміли,
милуєте адмірація, ума. На юрвѣдлѣ протавь, нашого прі-*

Видруковано „Сон“ у-перве 1859 р. в Ляйпціг-у в одному із зошитів „Русско-ї Бібліотек-и“ поруч заборонених віршів Пушкіна, але з такими похибками і в такій безугарній формі, що самі видавці не зважилися пустити його в світ. Року 1865 видав „Сон“ Ксенофонт Климович окремою книжечкою у Львові. Далше явився він у Львівському „Кобзарі“ Доманицького, у яких єсть повний текст. Але в пізніших виданнях, як ось Д. Дорошенка*), та тов. „Друкарь“**) „Сон“ знова сильно поцарапаний.

Рукопись поеми знаходиться в архіві „Департамента Поліції“ в Петербурзі. Це мабуть найперша редакція.

Крім автографу мається копія писана рукою М. Максимовича (у д. В. Науменка), рукопис Л. Жемчужникова і еще одна копія писана рукою Честахівського, (в Чернігівському музеї ім. В. Тарновського) та рукопис д. Богданенка.

Це, та ще тексти „Сну“ у виданні Львівському 1871 і в Пражському „Кобзарі“, творять матеріял для редаговання поеми.

Критика прийняла „Сон“ неоднаково.

Драгоманів назвав його приміром „розтріпаности“ поета***) Франко, зіставляючи „Сон“ з „Кавказом“, сказав, що обі отсі поеми, це оскарження темного царства за теперішні її минувші кривди України, тільки „Сон“ — оскар-

вительства, читали эти стихи и разные писки вли въ обществахъ друзей вашихъ и давали имъ списывать оныя...

В. 16) Какими случаями доведени вы были до такой наглости, что писали самыя дерзкия стихи противъ Государя Императора и до такой неблагодарности, что сверхъ величости Священной Особи Монарха, забыли въ Немъ и въ Августейшемъ семействѣ Его лично вашихъ благодѣтелей, столь нѣжно поступившихъ при выкупѣ васъ изъ крѣпостного состоянія?

*) Повний збірник творів Т. Г. Шевченка. Катеринослав 1914. стр. 84. „Сон“ (викинуто 234 рядків).

**) Кобзарь, Петроград 1917., т. I стр. 184 (викинуто 236 рядков).

***) „Громада“. 1879, № 4. стр. 187.

ження з більше партикулярного, українського становища, а „Кавказ“ побудований на ширшій, можна сказати, на загально-людській основі*)

Омелян Огоновський**) вважає: „Сон“ внаслідок тої переміни, яка збулася в поглядах поета, коли він збувся старокозацького патріотизму, а перенявся обуренням до царської самоволі.

Єфремов знова єсть тої думки, що в поезіях „Сон“, „Кавказ“ і „Юродивий“ Шевченко являється апостолом політичної волі, бо знає він, що обі вони, суспільна і політична свобода тісно з собою зв'язані і що одна неволя другу родить і одна з одної підмогу має.

На його думку трудно знайти другого поета, щоб так умів винюкати дошкуальне місце у супротивника й такого завдати тяжкого удару, не лякаючись за це кари од розгніваного ворога „Тонка іронія, безшадний сарказм, обурення гнівне — все пукає він у діло, щоб адискредитувати систему гніту й безправности“¹⁾.

Вищої естетичної вартости відмовляє йому Сизев²⁾.

Як бачимо погляди критиків сильно розбігаються, залежно від того, з якої точки кожний з них глядить. Єфремов із становища української літератури, не шукаючи загальних світових вартостей.

При „Сні“, як і при багатьох інших Шевченкових політичних творах діється авторови кривда тому, бо він у цих творах на-скрізь національний.

* *„Причинки до оцінки поезій Т. Шевченка“*, „Світ“ Львів 1881. стр. 197).

** *Кобзарь Тараса Шевченка. Частина перша. У Львові 1893. стр. XCIX.*

¹⁾ *Сергій Єфремов. Шевченко. Збірка. Київ 1914. стр. 26.*

²⁾ *Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben von Alfred Iensen. Wien 1916 стр. 117.*

Там-же сторона 104. пише цей критик: „Сон“ це тільки сатира, це під впливом Данта та Міцкевича начерк-невний образ фантастичної подорожі з України до Цесар-бурга.

Така-ж кривда діється й иншим оригінальним поетам, яких твори наскрізь овіяні ароматом рідного краю, його радощів і горя. Вони для чужинців не зрозумілі, а часто й своїми недоцінені, коли отсі свої хочуть стати на якомусь, ніби - то загально - людському становищі.*) Вже одна наскрізь оригінальна мова, вірш і загалом форма, стають на перешкоді чужому, або відчуженому критикови.

Вже Франко 1891 р. вказав був на залежність „Сну“ від Міцкевичого „Peterburga“**). „Dzia-дів“ і „Przeglądu wojska“ та Пушкінової поеми „Мѣдний всадникъ“***).

Dr. Jensen додав ще й Дантову „Божественну комедію“.

Тільки, і таких знаменитих та великих творів, впливає на невеличку Шевченкову поему, Що-ж з неї тоді останеться? Вони її геть придавлять, заллють словами і думками, сторощать оригінальність наміру так, що останеться якийсь хіба марний зліпок, якийсь конгльомерат, одним словом „чужий жупан не на мене шитий“.

А прецінь нічого подібного не відчуваєте, читаючи „Сон“.

Навіть читач, який добре тямить Данта, Міцкевича й Пушкіна читає „Сон“, не думаючи про „Petersburg“, „Божественну“ і „Меднаво всадника“.

Хто шукає впливів, той їх конечно дошукаться у кождім творі, особливо більшої ваги, та ще в політичному творі.

А до того тяжко не дошукатися впливів такого генія, як Данте, а коли не його так Шекспіра та Гетого. Кілько-ж то поем та повістий знайдеться у світовій літературі. яких зложення не можна-би зробити залежним від Прометея, Дон Хуана, Фавста й Гамлета?

*) Великий польський поет Словацький і великий Українець, російський письменник Гоголь, можуть тут бути примірами.

***) „Зоря“. 1891. стр. 89.

***) Др. Третьак. „Про вплив Міцкевича і т. д.“ Краків. сдр. 21 — 31.

Але чи це шукання впливів кінечне та потрібне, коли якійсь твір являється у своїй остаточній формі, як щось нового, оригінального, коли він має якусь видиму ціль, якесь своє нове завдання?

Чи треба мандрівку Шевченка з України до Петербурга робити за тежкою від мандрівки Данта по пеклі, коли Шевченко сам не-давно що-йно таку мандрівку перебув і не потребував цієї ідеї позичати в італійського генія? Чи треба підсувати Шевченкови підзор позичок в описях Петербурга та Петрового пам'ятника, коли він сам мешкав у Петербурзі і тій палати над Невою і той москитовий пам'ятник що дини на власні очі бачив? Може яке слово і який зворот та порівняння і попадеться у його так само як у Міцкевича й Пушкіна, але хіба-ж кожному з нас не попадаються на уста подібні слова звороти й порівняння?

Не в тім річ, чи в подробицях єсть щось подібного, а в тім, чи цілість являється твором новим, оригінальним творчим.

А сумніву нема, що поема „Сон” єсть таким новим твором. Хочби десятьох поетів писало було про статую Петрову, Шевченко, як український поет, живучи в Петербурзі, мусів про неї написати. Не годен був мовчки перейти попри цей монумент повелення рідного краю і народу.

Тарас Шевченко.

С О Ц.

Духъ истини, якого міръ не можетъ
пріяти, яко не видить его, ни-же
знаеть его.

Іоан. гл. XIV, ст. 17.

У всякого своя доля
І свій шлях широкий;
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою,
Взять у домовину;
Той тузами обірає
Свата в його хаті, 10
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата;
А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться,
Впжде нещасливий
У тебе час, та й запустить
Пазурі в печінки. —
І не благай, не вимолять
Н діти, ні жінка. 20

А той, щедрий та розкішний,
Все храми мурує,
Та „отечество“ так любить,
Так за ним бідкує,
Та так з його, сердешного,
Кров, як воду, точить!...
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі,
Як ягнята: „Нехай каже. —
30 „Може, так і треба!“

Так і треба! Бо немає
Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте,
Та якогось раю
На сім світі бажаєте..
Немає! немає!
Шкода й праці! Схаменіться:
Усі на сім світі,
40 І царята і старчата,
Адамові діти!
І той... і той... А що-ж то я?
Ось-що, добрі люде:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень;
А вам нудно, жалуєтесь...
Йй Богу, не чую!
І не кричіть! Я свою шю,
А не кров людськую.

I.

О так, ідучи по-під-тинню
 З бенкету п'яний, у-ночі, 50
 Я міркував собі йдучи,
 Поки дошлентавсь до хатини.
 А в мене діти не кричать
 І жінка не лас, —
 Тихо, як у раї,
 Усюди божа благодать:
 І в серці, і в хаті.
 Ото-ж я ліг і спати:
 А вже підпийлий як засне
 То хоч коти гармати, 60
 І усом не моргне.
 - Та й сон-же, сон, на причуд дивний,
 Мені приснився:
 Найтверезійший би упився,
 Скупий жидюга дав би гривню.
 Щоб позирнуть на ті дива;
 Та чорта з-два!
 Дивлюсь; так, буцім-то сова
 Летить лугами, берегами,
 Та нетрями, 70
 Та глибокими ярами,
 Та широкими стенами,
 Та байраками;
 А я за нею, та за нею
 Лечу й прощаюся з землею:
 Прощай, світе! Прощай, земле,
 Неприязний краю!
 Моє горе, моє люте
 В хмари заховаю.
 А ти, моя Україно, 80

Безталанна вдово!
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову,
На розмову тиху, сумну,
На раду з тобою;
О-півночі падатиму
З чистою росою.
Порадимось, посумуєм,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога встануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово-небого!
Годуй діток! жива правда
У Господа Бога!“

90

Лечу... Дивлюся—аж світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
100 Стєпи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Вєрби зеленіють.
Сади ряні похилились.
Тополі—на волі
Стоять собі, мов сторожі,
Розмовляють в полі.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
110 Зеленіє, вмивається
Ранньою росою,
Ємивається, красується,
Сонце зустрічає —

І нема тому почину,
І краю немає.
Ніхто його не додбав
І не розруйнує,
І все то те... Душе моя!
Чого-ж ти сумуєш?
Душе моя убогая!
Чого марно плачеш?

120

Чого тобі шкода? Хіба ти не бачиш?
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися! А я полечу
Високо-високо за синії хмари:
Немає там власти, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть.
Он глянь, у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обути
Паняць недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію в військо оддають,
Бо його, бач, трохи... А он-де під тином
Опухла дитина голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне.

130

А он — бачиш?.. Очі, очі!
На-що ви здалися?
Чом ви з-малку не висохли,
Слізьми не злилися?
То покритка по-під-тинню
З байстрам шкандибає,
Батько й мати одцурались,
Чужі не пускають,

140

Старці навіть цураються...
А панич не знає,
З двайцятю, недоліток,
Душі пропиває.

150 Чи Бог бачить із-за хмари
Наші сльози, горе?
Може, й бачить, та помага,
Як і отті гори
Предковічні, що политі
Кровію людською!..

 Душе моя убогая,
Лишенько з тобою!
Упемося отрутою,
В кризі ляжем спати,
160 Пошлем думу аж до Бога,
Його розпитати:
Чи довго ще на сім світі
Катам панувати?

Лети-ж, моя думо, моя люта муко!
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Своє товариство! Ти з ними росла,
Ти з ними кохалась; їх тяжкії руки
Тебе повивали. Бери-ж їх, лети,
Та по всьому небу орду розпусти!

170 Нехай чорніє, червоніє,
Полум'ям повіє,
Нехай знову ригá змії,
Трупом землю криє.
А без тебе я де-небудь
Серце заховаю.
А тим часом пошукаю
На край-світа раю.

II.

Лечу я знов по-над землею.
І знов прощаюся я з нею.
Тяжко матір покидати 189
У безверхій хаті,
А ще гірше дивитися
На сльози та лати.

Лечу, лечу, а вітер віс:
Передо мною сніг біліє;
Кругом бори та болота,
Туман, туман, та пустота...
Людей не чуть, не знать і сліду
Людської страшної ноги...
І вороги й не-вороги, 190
Прощайте! В гості не приїду.
Упивайтесь, бенкетуйте!
Я вже не почую;
Один собі на вік-віки
В снігу заночую.
А поки ви дознаєтесь.
Що ще єсть країна
Неполита слізми, кровю,
То я одпочину,
Одпочину...“ Аж слухаю: 200
Загули кайдани
Під землею. Подивився...
О, люде поганій!
Де ти взявся? Що ти робиш?
Чого ти шукаєш
Під землею? Ні! Вже, мабуть,
Я не заховаюсь

І на небі! За що-ж кара?
За-що мені муки?
210 Кому я що заподіяв?
Чиї тяжкі руки
В тілі душу закували,
Серце запалили
І мов тую чорну галич—
Думи розпустили?

За-що, не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь!
А коли я спокутую?
Коли діжду краю?
220 Не бачу й не знаю.

Заворушилася пустиня...
Мов із тісної домовини
На той останній страшний суд
Мерці за правдою встають.
То не вмерлі, не зариті,
Не судá ідуть просити;
Ні, то люде, живі люде,
В кайданах забиті,
Із нор золото виносять,
230 Щоб пельку залити
Неситому... То каторжні!
А за-що? Те знає
Вседержитель; а, може, ще
Й він не добачає!
Он де злодій штемпований
Кайдани волочить;
Он розбійник катований
Зубами скрегоче,

Недобитка, товариша,
Зарізати хоче.

240

А між ними, запеклими,
В кайдани убраний,
Цар всесвітній, цар волі, цар
Штепом увінчаний.
В м'юці, в каторзі—не просить,
Не плаче, не стогне...
Раз добром налите серце
В-вік не прохолоне.

А де-ж твої думи, рожевії квіти?
Доглядані, смілі, викохані діти?
Кому-ж ти їх, друже, кому передав?
Чи, може, на-віки в серці заховав?
Ой не ховай, брате! Розсип їх, розкидай
Зійдуть і ростимуть, і вийдуть з них люде.

250

Чи ще митарство, чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно, —
Мороз розум будить.

III.

І знову лечу. Земля чорніє.

Дрімає розум, серце мліє.

Дивлюсь: хати понад шляхами

260

То город із стома церквами,

А в городі, мов журавлі,

Замуштрували москалі,

Нагодовані, обуті

І кайданами окуті,

Муштруються. Ще далі гляну:

Аж у долині, мов у ямі,

На багновищі город мріє;

270 І хмарою над ним чорніє
Туман холодний... Долітаю, —
То город без краю.

Чи то він турецький?

Чи то він німецький?

А може те, що й московський!

Церкви та палати,

Та пани пузаті,

І ні однісінької хати!

Смеркалося. Огонь — огнем

Кругом запалало,

280 Аж злякався.. — „Ура! Ура!

Ура!“ закричали.

„Цу-цу, дурні! Схаменіться!

Чого се ви раді?

Що орете?“ — „*Экой хохоль!*

Не знаетъ параду!

У насъ парадъ. Самъ изволить

Севодня гуляти.“

„Та де-ж вона, тая цяця?“

— „*Вонъ — видишь палаты?*“

290 Штовхаюсь я; аж землячок,

Спасибі признався,

З цинковими гудзиками:

„*Гдѣ ты здѣсь узляся?*“

„З України“ „*Да какъ же ты*

И говоритъ не вмиешь

По здѣшнему?“ — „Ба ні, кажу,

Говорить я вмію,

Та не хочу. — „*Экой чудакъ!*

Я всѣ входы знаю;

300 *И здѣсь служу; коли хочешь,*

*Въ дворець попытаюсь
Вести тебе. Только, знаешь,
Мы, братъ, просвѣщенны, --
Не поскупись полтинкою!"*
— „Цур тобі, мерзений
Каламарю!“

І зробився

Я знову незримий.
Та й пропхався у палату.
Боже мій єдиний!
Так от-де рай! Уже на-що 310
Золотом облиті
Блюдолизни! Аж ось і с а м,
Високий, сердитий,
Виступає. Обік його
Жіночка небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога
Та ще й на лихо сердешна
Хита головою.
„Так отце-то та богиня?! 320
Лишенько з тобою!
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяцю, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоїм віршомазам!
От-то дурний! А ще й битий!
На квіток повірив
Москалеві! От і читай,
І йми ти їм віри!“

За богами—панства, панства 330
У сріблі та златі!

Мов кабани годовані,
Пикаті, пузаті!
Аж потіють та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло с а м и х: може, вдарять,
Або дулю дати
Благоволять — хоч маленьку,
Хоч пів-дулі, аби тільки
340 Під самую пику.
І всі у-ряд поставали,
Ніби без язикі,
А-ні телень!... Цар цвенькає,
А диво цариця,
Мов та чапля на болоті
Скаче, бадьориться.

Довгенько в двох похожали,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли
350 (Здалека не чути) —
Об „отечестві“, здається,
Та нових петлицях,
Та об муштрах ще новіщих;
А потім цариця
Сіла мовчки на дзиглику.
Дивлюсь: цар підходить
До найстаршого, та в пику
Його як затопить!
Облизався неборака,
360 Та меншого в пузо—
Аж загуло!... А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той — меншого.

А менший малого,
А той дрібних; а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по улицях,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті голосити,
Та верещать, та як ревнуть:
„Гуля наш батюшка, гуля!
Ура! ура! ура-а-а!“

370

IV.

Зареготався я, та й годі;
А й мене давнули
Таки добре. Перед світом
Усе те заснуло;
Тільки де-де православні
По кутках стогнали
Та стогнучи, за батюшку
Господа благали.
Сміх і сльози! От пішов я
Город озирати.
Там ніч, як день. Дивлюся я:
Палати, палати
По-над тихою рікою,
А беріг обшитий
Увесь каменем. Дивуюсь,
Мов несамовитий;
Як то воно зробилося
З калюжі такої
Таке диво! Оттут крові
Пролито людської

380

380

І без ножа! По тім боці
Твердиня й дзвіниця,
Мов та швайка заї-острена,
Аж чудно дивиться,
І дзигарі теленькають.
От я повертаюсь —
400 Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває.
А на коні сидить охляп,
У свиті — не свиті,
І без шапки; якимесь листом
Голова повита.
Кінь басує, — от-от річку,
От-от перескочить.
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
410 Загарбати. Хто-ж се такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
„Первому Вторая“
Таке диво поставила.
Тепер же я знаю:
Се той Первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову-сиротину.
420 Кати, кати, людоїди!
Наїлись обое,
Накралися! А що взяли
На той світ з собою?
Тяжко, тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України.

Стою, заміраю.
А тим часом тихо, тихо
Та сумно співає
Щось такеє невидиме: 430
„Із города, із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію.
А мене послали
У столицю з козаками
Наказним гетьманом.
О, Боже мій милосердний!
О, царю поганий!
Царю прбклятий, неситий,
Гаспиде лукавий! 440
Що ти зробив з козаками!
Болота засипав
Благородними кітками!
Поставив столицю
На їх трупах катованих
І в темній темниці
Мене, зольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах!... Царю, царю!
І Бог не розлучить 450
Нас з тобою: кайданами
Скований зо мною
На вік-віки. Тяжко мені
Вітатъ над Невою!
України далекої,
Може, вже немає...
Полетів би, подивився,
Так Бог не пускає.
Може, Москва випалила

460 І Дніпро спустила
 В синє море? розкопала
 Високі могили,
 Нашу славу? Боже милий!
 Зжалься, Боже милий!“
 Та й замовкло: Дивлюся я:
 Біла хмара криє
 Сіре небо; а в тій хмарі —
 Мов звір в гаї виє.
 То не хмара, білі птахи
470 Хмарою спустились
 Над царем тим мусянжовим,
 І заголосили:
 „І ми сковані з тобою,
 Людоїде, змию!
 На страшному на судищі
 Ми Бога закриєм
 Од очий твоїх неситих.
 Ти нас з України
 Загнав голих і голодних
480 У сніг на чужину
 Та й порізав, а з шкур наших
 Собі багрянцю
 Пошив жилам твердими,
 І заклав столицю
 В новій рясі. Подивися:
 Церкви та палати!
 Веселися, лютий кате,
 Проклятий, проклятий!“

V.

 Розлетілись, розсипались.
490 Сонечко вставало;

А я стояв, дивувався
Так, аж страшно стало.
Уже вбогі ворушились,
На труд поспішали,
І москалі на розпуттях
Уже муштрувались.
По-край улиць поспішали
Заспані дівчата,
Та не з дому, а до-дому:
Посилала мати 500
На цілу ніч працювати,
На хліб заробляти,
А я стою, похилившись,
Думаю, гадаю:
„Як-то тяжко той насущний
Люди заробляють!“

От і братія сипну́ла
У сенат писати
Та підписувать, та драти
І з батька і з брата. 510
А між ними і землячки
Де-де проглядають;
По-московськи так і чешуть,
Сміються та лають
Батьків своїх, що з-малечку
Цвенькати не вчили
По-німецьки, а то тепер
І кисни в чорнілі...
Пявки, пявки! Може, батько
Останню корову 520
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови!...
Україно, Україно!

Отсе твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі,
Московською блекотію,
В німецьких теплицях
Заглушені. Плач, Вкраїно,
530 Бездітна вдовице!

Піди лишень, подивиться
До царя в палати:
Що там робиться? Прихожу —
Старшина пузата
Стоїть рядом, соне, хропе
Та понадувалась,
Як індіки, і на двері
Косо поглядала.
Аж ось вони й одчинились —
540 Неначе з берлога
Ведмідь виліз. Ледве-ледве
Переносить ноги,
Та одутий, аж посинів:
Похмілля прокляте
Його мучило. Як крикне
На самих пузатих, —
Всі пузаті до одного
В землю провалились.
Він вилупив баньки з лоба,
550 І всі затрусились,
Що остались. Мов скажений,
На менших гукає, —
І ті в землю; він на дрібних, —
І ті пропадають;
Він до челяді і челядь —
І челядь пропала;

До москалів. — москалики
Тільки застогнали,
Пішли в землю! Диво диво
Сталося на світі! 560
Дивлюся я, що далыш буде,
Що буде робити
Мій ведмедик? Стоїть собі.
Голову понурив
Сіромаха. Де-ж ділася
Ведмежа натура?
Мов кошеня — такий чудний!..
Я, аж засміявся!
Він і почув, та як зикне!
Я й перелякався, 570
Та й прокинувся.

Оттаке-то
Приснилося диво!
Чудне якесь! Таке тільки
Сниться юродивим
Та п'яницям. Не здивуйте,
Брати мої милі,
Що не своє розказав вам,
А те, що приснилось.

8/VII. 1844.
Петербург.

Перводрук: Окремою книжечкою, за-
ходом Кс. Климковича у Львові 1865

Пояснення.

- Вірш 9 „Той тузами обірає брата в своїй хаті“, — туз, або ас, найвисша карта в якомусь колірі. Тузами обірає — виграє гроші в брата свого, якого запросив до себе в хату.
- „ 15 Кішечка, кошечка — мале котеня.
- „ 56 Благодать — добро.
- „ 65 Гривня — старинний гріш; кусок зрібла, що чіпали його, як прикрасу коневі до гриви. Рівналася гривня із княжих часів 1 фунтові штерлінгів. Гривенник, це пізнійший гріш з російських часів; десята частина рубля — 10 копійок.
- „ 70 Нетрі — дебри, лісом зарослі.
- „ 73 Байрак — лісок у балці.
- „ 114 Почин — початок.
- „ 143 Шкандябати — йти хромаючи, на-силу йти.
- „ 146 Старці — убогі, що ходять за прошенням хлібом, нищі. В Галичині кажуть: діди.
- „ 149 Душі пропиває — пропиває маєток, бо за кріпацьких часів продавали й купували кріпаків; це називалося душі. Не казалося тоді: він має 1000 десятин, а: у його 120 душ.
- „ 169 Орда — татарське слово: череда, відділ війська. Як надходили Татари, народ казав „орда йде!“
- „ 192 Бенкетувати (від французького слова „банкет“, нир, святочне уголення), — пирувати.
- „ 214 Галич — галки, грачі.
- „ 230 Пелька — глотка, гортанка.
- „ 231 Каторжні — ті що відбувають каторгу, цеб то тяжкі роботи. (Каторга, слово грецьке, значить судно, отже ті, що приковані були до весел гребти. Пізнійше каторжними звали також робітників у копальнях).

- Вірш 235 Штемпованнї — таврованнї, значеннї, щоб
пізнати було, колп-б хотїв утікати. Штемп —
клеймо, тавро, яке випікали на тілі.
- „ 255 Митарство — від мито (Maut - Zoll) оплата
на границі. Митар — митник, той що збирає
мито. Митарство — покута душі. По народньому
повірю, як душа вийде з тіла, так зараз у по-
вітрі злітають злі духи та ангели, і тянуть її
хто в пекло, а хто до неба. Це митарство.
(Сімович).
- „ 267 На багновищі город мріє; — це Петербург, по-
будованийнї Петром Великим 1703 р. там де Не-
ва впадає до Финського заливу.
- „ 283 „Що орете?“ — чого кричете?
- „ 303 Полтинка — пів рубля срібного.
- „ 311 Блюдолизи — ті що миски облизують, що ра-
до їдять при чужому столі, — галапаси.
- „ 311 Аж ось і сам. Сам — цар Микола I, панував
від 1825 до 1855 р.
- „ 332 Пикати, пузати! — з товстими лицями й велики-
ми черевами.
- „ 342 А-ні телень!... Ні словечка.
- „ 354 Дзпгльк — (з німецького) — стільчик, табурет.
- „ 379 За батюшку — себ-то: за царя.
- „ 388 393 — Опис Петербуга, який побудовано на
багні 1708 року. Вислав туди Петро 40.000 робіт-
ників, в грудні 1709 знова 40 тисяч, в 1710 зно-
ва, 1712 знова, а 1714 ще 34.000 з того мало
хто вернувся домів; всі вони померли від
недуг та від тяжкої праці. Не даром говорили
що нова столиця побудована на людських кістках.
- „ 412 „Первому Вторая“. Первому, себто Петрови Ве-
ликому, (1689 — 1725), Катерина II (1762 — 1796).
- „ 430 Глухів — після Мазепи столиця України.
- „ 432 З заступами (з рискалями, мотиками) на лінію,
себто копати канали. Числять, що при копанню
Ладозьського каналу, на Волзі та на Кавказі
згинуло коло 20.000 козаків.

- Вірш 435 Полковник, Павло Полуботок, був після смерті гетьмана Скоропадського, заступником гетьмана (наказний гетьман), який разом з генеральною старшиною мав у всім радитися Велямінова. Українські справи переведено тоді з міністерства сирав заграничних (самостійність) в завідування сенату, як провінцію Росії. Коли-ж Полуботок обстоював права України, домагався вибору гетьман, та привернення Переяславського договору, цар Петро закликав його в Петербург, де з-годом велів його разом із старшинами арештувати. Полуботок помер 1724 р. в Петропавловській кріпості
- „ 439 Гаспід — їдовітий змій (аспід), а дальше чорт, біс.
- „ 448 „Царю, царю!
І Бог не розлучить
Нас з тобою:“
і дальше — це відгук розмови, яку, кажуть, провадив Полуботок з царем Петром перед своєю смертю, і в якій сказав йому не одно гірке слово правди.
- „ 470 Над царем тим мусянжовим, — себ-то над статуєю Петра Великого, вилитого з бронзи. Мусянжовий — з мосяжу. Мозяж, німецьке: мессінг, мішанина міді й цинку.
- „ 472 „І ми сковані з тобою“ . . . і дальші вірші, це обжаловання тих Українців, що погибли у війнах, які провадив Петро Великий, при будові Петербурга, й при копанню каналів. Він їх погнав на чужину, порізав, із їх шкур пошив собі багрянницю твердими жилами.
- „ 526 Бл-кота — блекіт ростина, *cicuta*, (так називають також у Галичині *Sonium maculatum*). Отруя.

ВЕЛИКІЙ ЛЬОХ.

Дня 22 мάρця 1845 р. скінчив Тарас Шевченко науку в Петербурзькій Академії мистецтва й одержав диплом „Свобідного Художника“.

На другий день, себ-то 23 мάρця, писав він до Якова Кухаренка: „Отамане. Я сьогодні Петербург покидаю. Буду літом у Таганрозі, то будь ласкав, напиши до мене, як там шлях найти до твого гнізда*)“. Письма до себе просить Шевченка слати в Миргородський повіт, в село Маріїнське.

24. мάρця 1845. рушив з Петербурга на Україну**).

По дорозі поступив у Москву, де побачився із своїм другом Щепкиним та з істориком проф. О. Бодяньським, якого прохав ще перше у листах, щоб він komponував йому текст до видів України.***) Значиться Шевченко їхав на Україну з окремим, особливим наміром рисувати нашу старовину, тпх „відків слави, дідівщини“, до яких відносився заєдно з такою любовю. Ще перед святами приїхав до Київа⁴⁾: а звідси через Васильків, Білу Церкву й Лпсянку прпбув на свята до Будищ.

*) *Твори Т. Шевченка. Видання В. Яковенка. 1911. том другий. Стр. 350.*

**) *Зоря. 1894. С. 5. Повісти и поэмы Шевченка, Київ. 1888. Стр. 364 й далі.*

Кониський, Тарас Шевченко — Грушівський Том I. Стр. 148.

**) „Нарисую види, які єсть на Україні, чи то історією, чи красою прикметні... а текст історичний будете ви komponувати“. *Видання Яковенка, як вище сторона строка 349,*

4) *Кониський Op. cit. стр. 150.*

Скільки історичних споминів вимохість пересунулося перед очима поета і яким контрастом являлися вони супроти буденного дійсного життя!

Цілий май подорожував Шевченко далше по Звенигородському та Канівському повіті, відвідуючи знайомих та рпсуючи. За весь той час, аж до осені 1845 р. не писав нічого. В його голові збиралися матеріали до творів, які поветали того-ж року в осені.

У Київі зійшовся поет з гуртком патріотичної, освіченої молодіжї (Куліш, Максимович, Пильчиків, Андрузський, Білозерський і другі), яка перенята була визвольними кличами і кличі тії, особливо-ж визволення народу з кріпацтва, заходила ся нести її проповідувати між українськими панами. Вже отся одна ідея мусіла зблизити нашого поета до гуртка „україністів“, як пізнійше уряд назвав членів цього гуртка*).

З одного боку старші знайомі, відомі українські пани, з другого ентузіастична молодіж, це була атмосфера, у яку попав Шевченко. Що атмосфера така не могла зле впливати на формовання історично-суспільних поглядів молодого поета — це певно. У його духовій робітні протягом весни й літа 1845 р. велася перебудова, йшли приготування до нових праць, до пишних, як передше творів. Дрібних, ліричних віршів він тепер не пише. Немов відпочиває й набирає широкого віддиху до більших творів.

Тим-часом заходиться, щоб у Київі знайти собі ґрунт до прожитку. Знайомі стараються примістити його при „комісії-ї для разбора древныхъ актовъ“, яка зорганізувалася в столиці України перед двома роками (1843), а до якої належали знайомі поета: Максимович, Юзефович, Іванішев, Селін і другі. В круг ділання тої комісії входила також опіка над археологічними й історичними пам'ятниками української минуячини. Шевченко, як відомий тоді артист-малляр, являвся для неї дуже бажаним співробітником**).

* *Куліш: „Художна поезія“, стр. 8.*

Для них молодий, геніальний поет, та ще дитина люду, являвся, мов післанець з неба, мов „видиме оправдання їхнього патхнення з виш“.

***) Диплом. „Животна Україна“. „Рускіе Полководци“ Палеево. і т. д.*

Поки робилися отсі заходи, Шевченко рушив на лівобережну Україну, провідати деяких своїх знайомих. Був також у Ромнах на славнім ярмарку, де можна було стрінути багато людий, мов на якому карнавалі. Тут і справді приглянувся поет до тодішнього українського панства.

В серпні їздив Шевченко по Переяславському повіті і в Переяславі познайомився з лікарем і професором духовної семінарії Козачковським.

З Переяслава вернув у Київ, де чекало на його іменовання співробітником комісії з платнею 150 карбованців у рік.

В листопаді дістав наказ генерал-губернатора Бібікова, їхати в Полтавщину „для некоторых розысканий“.

Бібіков наказував йому довідатися, які є по Полтавщині могили, давні руїни і в-загалі останки життя й історичних подій і, коли можна поробити з них малюнки.*)

Здається, що Шевченко не дожидався цього приказу на письмі, лиш знаючи, що він буде даний, поспішив у дорогу до любого діла.

Здається перше відвідав Густинь і Густинський ма-настир, а дальше у Дехтярі й Переяслав. Тут він насів у жовтні, трохи хорий, лічив його Козачковським. Подужавши, він весь свій час віддав змальованню видів з Переяславської старовини. З Переяслава їздив у Андруші, Трахтемирів. Монастирище, Потоки, Василівку й Вюнища. Скрізь промовляла до його старовина, коли не будівлями та руїнами, то історичними споминами.

Це був матеріал, на якому Шевченко в осені того року, тоді коли треба було припинити малярські праці, став будуват свої нові поетичні твори.

На такому життєвому фоні й на таких матеріалах збудований: „Великий льох“.

Певно, що й при тій Шевченковій поемі, як і при кожній иншій, можнаби за джерелами шукати по цілій світовій літературі, але хто знає гаразд твори нашого генія і

*) *Лониський Тарас Шевченко — Грушівський. Том I, стр. 163.*

його життя, хто розуміє його вдачу і неначе бачить його духову кухню, той певний, що його твори витікали не з поем і книжок чужих авторів, лиш з власних переживань. Це було головне й певне джерело. Шевченко писав те, що пережив, чим шире перенявся, що глибоко занало в його душу. І на прогнанню, коли була йому нагода писати російською мовою, він не брався до переводів, ані пересілів та порерібок, лиш перетворював у прозі свої власні колишні поеми та писав повісті основані, на власних переживаннях.

Як у „Сні“ дає нам Шевченко поетичний образ своєї їзди з України в Петербург, так „Великий льох“ являється вислідом того перебування поета віч-на-віч з українською старовиною, того оглядання її рисовання руїн і могил, того дотику його теплої руки до зимної, трухлої домовини, у якій похоронена наша минувшість.

Шевченко з-давна прислухався до голосу могил і руїн*) і в містерії „Великий льох“, промовив до нас образами й візіями, які вони йому навіяли.

Драматична цюема, польського поета Адама Міцкевича, „Dziady“, у якій також виступають покутуючі душі, могла мати деякий вплив на переведення ідеї в дійсність, але сама ідея виникла з глибоких переживань нашого поета. Уявляю собі генезу „Великого льоху“ так: Поет з-давна цікавився могилами й руїнами, був навіть свідомий якогось дивного привязання до цих німих свідків живої давнини.

**) Сліди стрічались скрізь у його творях („Холодний Яр“, „Світло в Чигирині“ і т. д.), а в „Дневнику“, 13 серпня він каже ясно: Я люблю археологію, й поважаю людей, що похвалилися цій таємничій матері історії і я в-повні признаю позитивні таємні розкопки. Але думай, як-би були не розкопували нашої славної Савор — могили. Дивно й навіть нерозумне привязання до німих, нічого не говорять могили! Цілий день і вечер я все співав:*

У степу могила
З вітром говорила:
Повій, вітре буйнесенький
Щоб я не чорніла!

Тепер йому велили розглянути їх блище її змалювати. Їздив, слухав оповідань, рисував — і мимохіть вязав минуле з теперішнім. Народня легенда про великий Богдановий льох*) дала останній товчок і, між 16 а 21. X. 1845 у „славнім городі Миргороді“ являється містерія: „Великий льох“. Шевченкові рисунки: „Богданова церква в Суботіві“ і „Богданові руїни в Суботіві“***). скріпляють мене в цьому пеконанні.

В селі Суботіві, колишньому хуторі Богдана Хмельницького, єсть два підземелля, так звані Богданові льохи, великий і малий. Народ оповідає, що там схоронені скарби великого гетьмана і що тоді, як Москаль розкопав льох, станеться на Україні щось незвичайного.

Ото-ж Москалі збираються розкопувати Богданові льохи. Знають це три душі, сідають на похиленому хресті***) Суботівської церкви і дожидаються, бо так сказав Петрові Бог, що, як москаль розкопа Великий льох, тоді їх в небо повпускають.

Перша душа, це дівчина — відданиця Прися. Вона гралася з Юрусем гетьманенком і бувала в гетьманських палатах, але тяжкий гріх на душу взяла, перейшла гетьманови в-повні дорогу, коли він їхав у Переяслав Москві присягати. І за те її тепер сестрички у рай не пускають.

Друга душа-це бідна дівчина, яка напоїла коня цареві Петрові, в Батурині, коли він по зруйнованню цієї гетьманської столиці, вертався у Москву. За це вона й досі над козацькими степами літає, не знаючи, за що її карають. Мабуть, „що всякому служила, годила, що цареві московському коня напоїла“.

Третя душа, це Канівська дитина, якої гріх такий, що вона всміхнулася, побачивши тую пишну галерею, якою їхала

*) *Кобзарь видання Доманицького, С.-ПТБ. 1908. стр. 621.*

**) *Тарас Шевченко, як малював написав Ол. Новицький Львів — Москва 1914 стр. 32 (ілюстрації),*

***)*На рисунку Шевченка: „Богданова церква“, видно добре цей, на право похилений хрест.*

цариця Катерина в Канів по Дніпрові. Вона була малою дитиною і не розуміла, що „тая цариця — лютий ворог України, голодна вовчиця“. А прецінь її за це її досі не хочуть на митарства пустити.

Смеркається і душі відлітають в Чуту, з-відкіль буде чути, що робитимуть Москалі з Богдановим льохом.

А тим часом надлетіли три ворони: українська, російська і польська та сіли на маяку в лісі.

Українська хвалиться, що спалила Польщу з королями, але її козаків не пощадила. Наймала їх, продавала і думала, що у війнах Хмельницького до решти їх винищить. Та вони, погані, за Мазени знова віджили. Але вона їх дальше мордувала, в Батурині, в Фінляндії, на Орелі та Ладозі — скрізь де лиш була нагода. Та що вона її не робила, як їй на підмогу її спішилися Москалі та інші вороги, Україна осталася не зруйнованою, а цієї ночі мають там родитися два близнята, оден, як Гонта, а другий зрадник запроданець, що катам до помочі стане.

Польська ворона — це хвалько. Вона величається, що „Парижі була і з Радзивилом та Потоцьким три злоті пропила“

Третя, московська, величається своїми указами, тим скільки вона душ передувшила та характеризує себе словами: „Сь Татарамн пошутила, сь мучителемь покутила, сь Петрухою пошла, да все німцамь продала“.

Але всі три вони згідні у тому, що нового Гонту, українського Івана, треба зробити нешкідливим: треба йому чинами скрутити руки, розтопленним золотом залляти очі а як і це не поможе, замучити його всіми злами і муками. Але Українська ворона на при-кінці каже, що його треба поховати, поки сліпі люде, а то буде за пізно.

З тим і розлітаються, а надходять три лірники: оден сліпий, другий кривий, а третій горбатий. Почули, що в Суботів до розкопування Богданового льоху зіїдеться багато люду, так ідуть мирянам про Богдана співати. Бачать понаставлювані хвигури і толкують кожний по своєму, по-що їх Москалі понаставляли. А поки-що, сідають під берестом, щоб відпочати та покрититися, а там, щоб і поспати.

„День великий.

Ще будем співати“.

Заснули. А між тим, Москалі докопалися до черепка, гнилого корита й кістяка в кайданах. Ісправник „трохи не сказився, що нічого, бачиш, взяти“ а побачивши лірників і довідавшись, що вони прийшли тут співати про Богдана, казав їх по московськи випарити.

*Так малий льох в Суботіві
Москва розкопала,
Великого-ж того льоху
Ще й не ротикулась.*

Такий зміст Шевченкової містерії.

Містерія (від грецького слова: містос — тайна), це твір, у якому оповідається про щось незвичайного, таємного. В середніх віках, у західній Європі, називали так твори про відкуплення роду людського, про Христа, його різдво, смерть та воскресення. З містерій з-годом витворилися різдвяні та пасхальні драми, а з них знова (не прямо з грецької трагедії) й сучасна європейська драма. Там має свій почин також і український вертеп. У Шевченковій містерії бачимо відгук, хоч і далекі, тогож вертепу (різдво Івана. Комета, комічна постать ісправника, мов у інтермедії, число три — (три душі, три ворони, три лірники і т. д.) І сама суть „Великого льоху“, про муки й відродження українського народу підходить під темп містерії. Так само й форма нагадує дещо вертеп (являються групами, одні по других, душі, ворони й лірники і проводять діяльог).

Бачимо, що будова „Великого льоху“ добре обдуманна й старанно переведена. З того боку Шевченкова поема нічим не нагадує Мішкевичових „Дзядів“, котрі мають свобідну, архітектонічно невикінчену форму новітньої драми.

з змісту „Великого льоху“ бачимо, що Шевченко у своїйому вертепі, побутованому біля Суботівської церкви не посуває ку лями, виструганими й прибранами на подобу реальних людей, тільки орудує символами: душі, ворони, лірники. Що йно на привікці, немов якусь інтермедію, дає реаліну, гумористично трактовану сценку з ісправником, котрий являється на подобу карикатурної вертепної смерті, яка приходить і всіх розганяє із сцени. Ціла тоді бу-

дівля „Великого льоху“ складається: 1) з коротенького вступу, неначе з декорації сценічної (таблиця з надписом в Шекспірівському театрі), 2) з властивої містерії (три сцени; душі, ворони лірники) і 3) з закінчення, виведеного на взір інтермедії. У властивій містерії орудує поет алегоріям.

Алегорії може кождий по своїйому з'ясувати і поки сам автор не дасть нам якогось ключа у руки, годі певно сказати, котра розвязка правдива. Такий ключ, на мою думку, дає нам Шевченко у віршу „Суботів“, написаним того самого дня, коли викінчено „Великий льох“, (21. X. 1845) і на тому самому місці (Миргород). Поет, немов боїться, що його містерії не зрозуміють і тому у віршу „Суботів“ висловлює свою політичну думку. Для його церква, яку збудував Хмельницький в Переяславському договорі, це церков-домовина, гріб Україні. думав, що в тій церкві будуть молитися Москалі и Українці, ділячися спільним добром. А вийшло не те. Москаль не ділиться добром і лихом, лиш лупить з України останню шкуру; навіть могил не щадить, розриваючи їх та шукаючи грошей.

Але Шевченко вірить, що тая церква-домовина, себто Переяславський договір розвалиться і що з-під неї встане вільна, самостійна Україна, яка розвіє тьму неволі, засвітить світ правди і дасть спомогу своїм дітям помолитися на волі.

Це провідна ідея, ключ, яким поприбуємо відчинити містичний твір поета.

Три душі, відданця, дівчина й дитина покутують за це, що прогрішилися супроти самостійної України. Перша тим, що в-повні перейшла дорогу Хмельницькому у Переяслав, друга, що напоїла Петрового коня*), третя, що вміхнулася, коли на Україну йшла золочена галера Катерини.

Значиться — поет вибрав три рішачі моменти з нової Української історії, коли важилася судьба нашої незалежності народньої і державної і приглянувся, як народ поставився до своєї справи. Народ, (селянство) пішов на-зустріч намірам Хмельницького (перейшов йому шлях з повнями коновкамо), напоїв коня Петрови, коли він їхав із

*) Того, що змальований у „Сні“ на монумент.

зруйнованого Батурпна (народ не підпер заходів Мазепи біля відбудовання української незалежної держави), а вкінці до золоченої галерії Катерини, до її русифікаційної політики віднієся з дитячою, нерозумною усмішкою.

Значиться три душі — це гріхи трьох поколінь українського простонароддя. Чому-ж поет вибрав три душі дівчат, а не муштин? Тому, бо народ прогрішився не в віку своєї мужеської зрілості, а так сказати-б жіночим розумом, а навіть (ізза своєї непросвіченості), немов у дитячому віці. Перед ним не зачинено дверей до раю, його лиш на митарства по-ки-що не пускають, кажуть літати понад козацькими стінами дотя, поки Москаль „усе позабирає, поки розкопа „Великий льох“.

На цьому місці треба нам спинитися, що-б зрозуміти його.

Москаль, замість з козаком добро й лихо по-приятельськи ділити (як сподівався Хмельницький) усє від нас забірає, грабує нас, тепер і могилі розриває, шукаючи грошей. Нехай бере! Чим гірше, тим краще, бо всеж таки колісь станеться те, що муєть статися, обудиться свідомість народу — настане момент протесту. У „Великім льоху“ поховав Хмельницький не свої мастки, а свідомість національної самостійності, угодою Переяславською він угасив тую пожежу, яка зайнялася на Україні, втишив тую бурю народнього, гніву, мести й завзяття. Москва своїми насильствами, грабежами, своїми русифікаційними й централістичними безправствами доведе до того, що народ знова повстане*), знова розбудиться його свідомість самостійницька — розкопаній „Великий льох“ України.

Що йно тоді історичні гріхи нашого простонароддя знайдуть своє опрощення і три душі увійдуть до раю.

Друга трійця це три ворони: українська, польська, й московська. Вони себе вже при першій появі достаточного характеризують. Українська іронічним висловом про Хмельницького (крав Богдан крав**), польська явальбою, що вона була в Парижі, а московська на-пів загадочною, на-пів п'яною пісенькою про козу й чорта.

*) *Встане Україна і розвіє тьму неволі, („Суботів“)*

***) *Себ-то волю України, яку продав злодіям.*

Українська ворона найбільше говорить, польська більше на паву подобає, а московська коротко збирає свої заслуги подаючи три періоди російської історії: татарський, Грозного, Петра Великого. У всіх їх одна думка: здавити всякі добрі змагання народів, закріпити на своїх територіях пановання кривди й насильства.

Когож вони представляють? Нікого иньшого, як тих що ми їх привикли прозивати круками та воронами: реакцію, упрямий консерватизм, охоту здавити всяку нову думку, новий розгін в країну правди її волі. Ті ворони, це не наче злі демони трьох славянських народів, які ніяк не годні звести між собою поралунків, а через те і кождий у себе дома не годен запровадити нового, кращого ладу.

Як три душі покутували за гріхи темного народу, так три чорні гайворони кракають в імені верховодячих сфер, польського можновладства українських старшин та московського боярства й чиновництва, які за-вдяки непросвіченности всіх трьох народів мали головний вплив на їх життя-буття.

Всі вони бояться якогось Івана местника, котрий має прийти на світ, тоді як розкопуватимуть Великій льох. Але разом з ним зродиться його брат — близнюк, Іван — зрадник, що піде рука-в-руку з катами.

Цей Іван — це наймістичніша постать в поемі Ми знаємо, що Шевченко ждав апостола правди і науки, що він і поет Уралом блукаючи шукав кроткого пророка, що у його було бажання, щоб явився якийсь новий український Мессія. Можливо, що цього нового Мессію має тут на думці поет. Але він боїться, щоб разом з таким чоловіком не прийшов на світ якийсь новий запроданець, якийсь Тетеря, Сава, чи Брюховецький.

Ті ворони у тому згідні, що того нового Івана треба зробити нещикликим, царськими чинами його звязати, або золотом ослінити, або прямо поховати, поки народ не прозрить і не піде за ним.

Третя трійця, це лірники: сліпий кривий і горбатий Хтож вони таке? Чи не наша інтелігенція, учені її письменники Шевченкових часів? Тут Москва розкопує Богдановий льох, а вони йдуть гробоконателям до праці присі-

увати: вони несуть на московський базар українські пісні. оповідання, працюють на хосен ворога — радихліба, ради заробітку.

„Оттут берест, посідаємо, поїмо, що єсть в торбині, та переспімося“... А праця для рідного народу? „День великий, ще будемо співати...“

Не трюх, було у нас, а багато. дуже багато лірників, сліпих, кривих і таких горбатих, що їх навіть домовина не могла випростувати.

Який влучний, який невміручий символ!

А Москва заєдно копає: Ісправник піклується, щоби хто не помішав, спроваджує мордате начальство, кричить, вештається. Це знова характеристика роботи чиновництва на Україні.

І докопалися, — але до чого? До черенка, гнилого корита й кістяка в кайданах. Що-ж це знова за добро?

Це ті частини українського народу, котрі пішли під московський заступ: ті зрусифіковані українські пани, генерали, ті дворяни — собачники, трухліб нашої минувшини: кістяки в кайданах.

Закінчення містерії має в собі, щось пророчого.

Незабаром сталося дійсно, щось таке, що описав Шевченко на при-кінці „Великого льоху“. Не одного з тих, що Москалям приспівували при їхній роботі, випарено в московській бані прохолоді. Неоден з Українців, які зрікалися ідеї самостійности й незалежности державної, обмежуючи своє українство до етнографії, до народньої пісні й мови (для домашнього обіходу) — діждався несподіваної нагороди. Навіть „тоже малороссів“ не щадив московський режим.

Написаний „Великий льох“ дня 21 жовтня 1845 р. в Миргороді.*) Рукопись в Департаменті Поліції. Це найстарша редакція.

У перше друковано в Львівському „Кобзарі“ 1867 р, потім в „Правді“ у Львові 1869 р. (№ 2 і 3, стр. 12. — 16)

*) Таку дату поставив Доманицький і її прийняли Франко, Романчук і Дорошенко у своїх виданнях „Кобзаря“. Перше датуваюся: Миргород 1845 р.

але без першого розділу, даліше в Празькїм й Женевськїм „Кобзарї“ — та в других.

Маємо тоді пять редакцій поеми: 1. в Рукописі Департаменту Полїції, 2 в примїтках до Празького Кобзаря, 3. Женевське видання, 4. Празький „Кобзарь“ і 5. Львівський „Кобзарь“.

Критика ставилася до містерїї „Великий льох“, так сказати-б, з резервою. Рїшучого суду про її стійність довгий час годї було почути.

Драгоманів у своїї статті „Шевченко, українофіли і есціпіалїзм“*) з-легка тільки доторкається отього замїтного твору.

Він каже, що Шевченко в „Великому льоху“ показує себе ворогом Богдана Хмельницького, який „присяг Москві“ і прихильником Мазепи, якого вояків „порїзала Москва“ в Батурїні й під Полтавою, а найбільше „славного Полуботка“, який у „Історїї Русов“ малюється, як останній Катон козацкої республїки“.

Що Шевченко з усіх гетьманів найвисше ставив Мазепу це виявилось також на слїдствї Кирило — Медотїївського брацтва, але, щоб він був „ворогом“ Хмельницького, того сказати не можна. Шевченко критикував тільки нещасливий крок батька Богдана, його Переяславську угоду, але він не мїг забути його побїд, його великих визвольних старань.

Даліше наводить Драгоманів, що Шевченко у „Великому льоху“ пророкує народини нового Гонти, який розпустить волю на всїї Україні і що виступає тут „ясним сепаратистом“.

Що-ж до загальної вартости поеми, Драгоманів обмежився до одного тільки закиду, а саме, що Шевченко „зїїшов тут на противну поезїї алегорїю“. О скільки цей закид стійний — осудить сам читач. В останнїх лїтах стрїнувся „Великий льох“ з иншою, бїльше прихильною оцїнкою.

І так Др. Єнзен**) називає його твором глибоко оригі-

*) „Громада“. 1879. № 4.

**) *Taras Schewtschenko, ein ukrainisches Dichterleben* стр. 122 і 123.

нальним, містикою навіяним, на народніх повіррях оснований. Він каже, що цей надзвичайний твір, який Шевченко назвав містерією, хоч і має у своїому пророчому тоні і в таємничому настрою*) деякі відгуки Міцкевичових „Дядів“ і польської „української школи“, то всеж таки його оригінальність безперечна, бо він виходить із старого українського народнього переказу.

Найосновнішу розвідку про „Великий льох“ написав Др. Сімович.**) Він прибував з'ясувати значіння „аллегорій“ та пояснити провідну думку поеми. Додав також деякі цінні пояснення літературні й історичні.

„Великий льох“, твір оригінальній, добре обдуманий і старанно викінчений, оригінальний думкою і формою. Думкою про незалежність і волю України, які скриваються у свідомості й незіснутості широких кругів нашого простонароддя. Хоч московський лад на Україні розкопав малий льох Хмельницького (себ-то здеморалізував наше панство, а по-часті й інтелігенцію), то докопався у йому тільки до черенка, гнилого корита й до кістяка в кайданах, а „Великий льох“, себ-то свідомість своєї окремішности, бажання волі й незалежности в широких кругах народу осталися неткнутими. На цей скарб покладає поет свою сильну надію, що „встане Україна і розвіє тьму неволі.“ На свідомості народній він сподіється, буде збудована нова церква (вольна Україна), а стара Богданова церква (Переяславська угода) розпадеться.

*) „Великий льох“ Тараса Шевченка з передмовою й поясненнями Др. Василя Сімовича. Відень. 1915.

***) в тексті: *gespenterhatt*.

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ.

(Містерія).

Положить еси насъ сосѣдомъ
нашимъ подражаніе и поруганіе су-
щимъ окрестъ насъ. Положить еси
насъ въ притчу во языцѣхъ, покива-
нію главы въ людѣхъ.

Исаіем XLIII, ст. 14 — 15

І. ТРИ ДУШІ.

Як сніг, три пташечки летіли
Через Суботове і сіли
На похиленому хресті
На старій церкві.— „Бог простить:
Ми пташки-душі, а не люде!
А відсіля виднійше буде,
Як розкопуватимуть льох.
Коли-б вже швидче розконали!
Тоді-б у рай нас повпускали;
10 Бо так сказав Петрові Бог:
„Тоді їх в рай ми повпускаєм,
Як все Москаль позабірає,
Як розкопа Великий льох“.

„Як була я людиною,

То Присею звалась;
 Я оттутечки й родилась.
 Тут і виростала:
 Оттут було на цвинтарі
 Я з дітьми гуляю.
 З тим Юрусем гетьманенком 20
 У піжмурки граюсь:
 А гетьманша, було, вийде
 Та й кликне в будинок.
 Он-де клуня: отам мені
 І фиг і родзинок,
 Всього мені понадає
 І на руках носить.
 А до гетьмана як прийдуть
 Із Чигрина гості,
 То це й шлють, булб, за мною. 30
 Одягнуть, обують,
 І гетьман бере на руки,
 Носить і цілує.
 Оттак-то я в Суботові
 Росла-виростала,
 Як квіточка, і всі мене
 Любили й кохали,
 І нікому я нічого,
 Ні-же злого слова,
 Не сказала. Уродлива 40
 Та й ще чорнобрóва!
 Всі на мене залицялись,
 І сватати стали:
 А у мене, як на тее-ж,

І рушники ткались.
От-от була-б подавала,
Та лихо зустріло.
Вранці-рано, в Пилипівку,
Як-раз у неділю,
50 Побігла я за водою.
(Вже й криниця тая
Засунулась і висохла,
А я все літаю!)
Дивлюсь—гетьман з старшиною...
Я води набрала,
Та в-повні шлях перейшла їм;
А тогó й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати.
60 І вже ледве я не-ледве
Донесла до хати
Отту воду. Чом я з нею
Відер не побила?...
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла
Тою клятою водою!
От за-що караюсь,
От за-що мене, сестрічки,
І в рай не пускають!“

ДРУГА ДУША.

70 „А мене, мої сестрічки,
За те не пустили,
Що цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави.

Я була ще недоліток,
Як Батурин славний
Москва в-ночі запалила,
Чечеля убила,
І старого і малого 80
В Сеймі потопила.
Я між трупами валялась
У самих палатах
Мазепиних. Коло мене
І сестра і мати
Зарізані, обнявшись,
Зо мною лежали.
І на-силу. то, на-силу
Мене одірвали
Од матері неживої. 90
Що вже я просила
Московського копитана,
Щоб і мене вбили!
Ні, не вбили, а пустили
Москалям на грище:
На-силу я сховалася
На тім пожаріщі!
Одна тільки і осталась
В Батурині хаті,
І в тій хаті поставили 100
Царя ночувати,
Як вертався з-під Полтави.
Я ішла з водою
Повз хатину, а він мені
Махає рукою:
Звелів коня напоїти.
А я й напоїла;
Я не знала, що я тяжко,

Тяжко согрішила.
110 Медве я дійшла до хати,
На порозі внала...
Цар поїхав в Москóвщину.
Мене поховала
Та бабуся, що осталась
На тій пожарині,
Та ще й мене привітала
В безверхій хатині.
А на завтра й вона вмерла
120 І зотліла в хаті,
Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали,
І сволок з словами
На вугілля попалили,—
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю;
А за-що мене карають,
Я й сама не знаю!
130 Мабуть, за те, що всякому
Служила, годила,
Що цареві московському
Коня напоїла“.

ТРЕТЯ ДУША.

„А я в Каневі родилась:
Ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила,
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові.

А я з матерю сиділа 140
На горі-діброві.
Я плакала; я не знаю,
Чи їсти хотілось,
Чи, може, що в маленької
На той час боліло?
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала.
І галеру золотую
Мені показала.
Мов будинок; а в галері 150
Князі і всі сили,
Воеводи, а між ними
Цариця сиділа.
Я глянула, усміхнулась —
Та й духу не стало!
Йї мати вмерла! В одній ямі
Обох поховали.
От за-що, мої сестриці,
Я тепер караюсь,
За-що мене на митарства 160
Йї досі не пускають!
Чи я знала, ще сповита,
Що тая цариця —
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця?“

„Смеркається. Полетімо
Ночувати в Чуту:
Як що буде робитися,
Відтіль буде чути!“

Схопилися білесенькі 170
І в ліс полетіли,

І в купочці на дубочку
Ночувати сіли.

II. ТРИ ВОРОНИ.

Перша.

—Крав! крав! крав!
Крав Богдан крам,
Та повіз у Київ,
Та продав злодіям
Той крам, що накрав.

Друга.

— Я в Паріжі була,
180 Та три злоті з Радзивилом
Та з Потоцьким пропила.

Третя.

— *Черезь мостъ идетъ чортъ,
А коза по водѣ:
Быть бѣдѣ! Быть бѣдѣ!*

Отак кричали і летіли
Ворони з трьох сторон, і сіли
На маяку, що на горі,
Посеред лісу, усі три;
Мов на мороз понадувались,
190 Одна на другу позирали,
Неначе три сестрі старі,
Що діували, діували,
Аж поки мохом порослі.

Перша.

— Отсе тобі, а се тобі!

Я отсе літала
Аж у Сібір, та в одного
Декабриста вкрала
Трохи жовчі. От, бачите,
Й є чим розговітись!
Ну, а в твоїй Москóвщині
Є чим поживитись?
Чи чорт-ма й тепер нічого?

200

Третя.

— *Є, сестрицы, много!*
Три указа направили
На одну дорогу.

Перша.

— На яку се? На ковану?
Ну, вже наробила!

Третя.

— *Да шесть тысячъ въ одной верстѣ*
Душ передушила.

Перша.

— Та не бреши, бо тільки пять,
Та й то з фоном-Корфом!
Ще й чваниться, показує
На чужу роботу...
Капустниця закурена!
А ви, мосці-пані,
Бенкетуєте в Паріжі?
Поганці погані!
Що розлили з річку крови
Та в Сібір загнали

210

Свою шляхту, то вже й годі,
Уже й запишались!
Ач яка вельможна цава!

Друга й третя.

А ти що зробила?

Перша.

А дзуски вам питать мене!
Ви ще й не родились,
Як я оттут шинкувала
Та кров розливала.
Дивись, які! Карамзина,
Бачиш, прочитали,
230 Та й думають, що ось-то ми!
Цитьте, недоріки!
В колодочки ще не вбились,
Безнері каліки!

Друга.

— Ото, яка недотіка!
Не та рано встала,
Що до-світа упилася,
А та, що й проспалась.

Перша.

— Унилася-б ти без мене
З своїми ксьондзами!
240 Чорт-ма хисту! Я спалила
Польщу з королями;
А про тебе, щebetухо,
І досі-б стояла!...

А з вольними козаками
Що́ я виробляла?!
Кому я їх не наймала,
Не запродавала?
Та й живучі-ж, проклятуці!
Думала, з Богданом
От-от я їх поховала. 250
Ні, встали погані
Із шведською прибудую.
Та й тоді-ж творилось!
Виростаю, як згадаю:
Батурин спалила,
Суду́ в Ромні загатила
Тільки старшинами
Козацькими, а такими,
Просто козаками,
Фінляндію засіяла, 260
Насипала бурти
На Орелі; на Ладогу
Так гурти за гуртом
Виганяла та цареві
Болотá гатила.
І славного Полуботка
В тюрмі задушила.
Оттоді-то було свято!
Аж пекло злякалось,
Мати Божа у Іржавці 270
В-ночі заридала!

Третя.

— *И я таки пожила:*
Съ Татарами помутила,
Съ Мучителемъ покутила,

*Съ Петрухою пошла,
Да все Нѣмцямъ продала.*

Перша.

— Та й ти добре натворила:
Так Кацапів закріпила
У німецькі кайдані,—
280 Хоч лягай та і засни!
А в мене ще, враг їх знає,
Кого вони виглядають!
Вже-ж і в кріпость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундірах розплоділа,
Як тих вошей розвелá:
Все вельможніі байстрята!
Уже й Січ їх біснувата
Німотою поросла,
290 Та й Москаль—незгірша штука:
Добре вміє гріти руки.
І я люта, а все-таки
Того не зумію,
Що Москалі в Україні
З козаками діють!
От-от указ надрукують:
„По милості Божій
І ви—Наші, і все—Наше,
І гоже й не гоже!“
300 Тепер уже захóдились
„Древности“ шукати
У могилах, бо нічого
Уже в хаті взяти,—
Все забрали любісінько!
Та лихий їх знає,

Чого вони з тим поганим
Льохом поспішають:
Трошки-б трошки подождали,
І церква-б унала;
Тоді-б собі дві руїни
Разом розкопали.

310

Друга й третя.

Чого-ж ти нас закликала?
Щоб на льох дивиться?

Перша.

Таки й на льох! та ще буде
Два дива твориться:
Сю ніч будуть в Україні
Родитись близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати;
Другий буде (отсе вже наш!)
Катам помогати.
Він вже в череві кусає...
А я начитала.
Що, як виросте той Гонта,
Все наше пропало!
Усе добре поплюндрує,
Й брата не покине,
І розпустить правду й волю
По всій Україні.
Так от бачите, сестриці,
Що тут komponують:
На катів та на все добре
Кайдани готують!

320

330

Третя.

— Я золотом розтопленим
Заллю єму очи!...

Перша.

— Ні, він, клятий недовірок,
Золота не схоче!

Третя.

— Я царевими чинами
Скручу єму руки!

Друга.

340 — А я зберу з всього світа
Всі зла і всі муки!

Перша.

— Ні, сестриці, не так треба:
Поки сліпі люде,
Треба його поховати,
А то лихо буде!
Он бачите: над Чигрином
Мітла простяглася
І над Дніпром і Тясміном
Земля затряслася.
350 Чи чуєте?

Застогнала
Гора над Чигрином...
О, сміється і ридає
Уся Україна!
То близнята народились;
А навісна мати

Регочеться, що Йванами
Обох будуть звати.
Полетимо!..."

Полетіли

360

Й летячи співали:

Перша.

„Попливе наш Іван
По Дніпру у Лиман
З кумою!“

Друга.

„Побіжить наш ярчук
В ирій їсти гадюк
Зо мною“.

Третя.

„*Какъ хвачу, да помчу,—
Въ самый адъ полечу
Стрѣлою!*“

370

III. ТРИ ЛІРНИКИ.

Оден сліпий, другий кривий,
А третій горбатий
Йшли в Суботів про Богдана .
Мирянам співати.

Перший.

— Що-то, сказано—ворони:
Уже й помостили!

Мов-би для їх те сідало
Москалі зробили.

Другий.

— А для кого-ж? Чоловіка,
380 Певно, не посаждать
Лічить зорі...

Перший.

— Тиб-то кажеш!
А може й посадять
Москалика, або Німця;
А Москаль та Німець
І там найдуть хлібець.

Третій.

— Що се таке верзетé ви?
Які там ворони,
Та Москалі, та сідало?
390 Нехай Бог боронить!
Може, ще нестись заставлять,
Москаля плодіти?
Бо є чутка, що цар хоче
Весь світ полонити.

Другий.

— А може й так! Так на чорта-ж
Їх на горах ставить?
Та ще такі височенні,
Що хмари достанеш,
Як ізлізти.

Третій.

— Так отже-ж що! 400
Ото потоп буде.
Пани туди повилізять
Та дивитися будуть,
Як мужики тонутимуть.

Перший.

— Розумні ви люде,
Та нічого не знаєте!
То понаставляли
Ті хвигури от для чого:
Щоб люде не крали
Води з річки, та щоб нишком 410
Піску не орали,
Що скрізь оттам за Тясмином,

Другий.

— Чорт-зна що провадиш!
Нема хисту, то й не бреши!
А що, як присядем
Оттутечки під берестом
Та трохи спочинем?
Та в мене ще шматків зо два
Є хліба в торбині,
То поснідаєм в пригоді, 420
Поки сонпе встане.
(Посідали).

А хто, братці,
Співа про Богдана?

Третій.

— Я співаю і про Ясси,
І про Жовті-води,
І містечко Берестечко.

Другий.

— В великій пригоді
Нам сьогодні вони стануть :
430 Бо там коло льоху
Базар люду насходилосьь,
Та й панства не трохи.
А-ну заспіваєм
Проби ради!

Перший.

— Та цур йому!
Лучше полягаєм
Та виспимось! День великий:
Ще будем співати.

Третій.

— І я кажу. Помблیمось
440 Та будемо спати. —

Старці під берестом заснули.
Ще сонце спить; пташкі мовчать,
А коло льоху вже проснулись
І заходілися копать.
Копають день, копають два,
На третій на-силу
Докопалися до муру,
Та трохи спочили,
Поставивши караули.

Ісправник аж просить,
Щоб нікого не пускали,
І в Чигрин доносить
По начальству.

450

Приїхало

Начальство мордате,
Подивилось: „Треба, каже,
Своди розломати!
Върнїй дѣло!“ Розламали,
Та й перелякались:
Костяки в льоху лежали
І мов усміхались,
Що сонечко побачили.

460

От добро Богдана:

Черепок, гниле корито
Й костяки в кайданах!
Як-би в форменних, то-б добре:
Вони-б ще здаліся!
Засміялись... А ісправник
Трохи не сказився,
Що нічого, бачиш, взяти;
А він то трудився,
І день і ніч побивався;
Як би йому Богдан отсе
У руки попався,
У москати заголпв би,
Щоб знав, як дурити
Правительство!

470

Кричить, біга,

Нов несамовитий;

Яременка*) в пику пише,

480

*) Козака Яременка клуня стоїть на тім місці, де стояли палати Богдана. (Примітка Шевченка).

По-московськи лає
Увесь народ. І на старців
Отих налітає:

— „*Вы што дѣлаете, плуты?*“

— „Та ми, бачте, пане,

Співаємо про Богдана!“

— „*Я вамъ дамъ Богдана!*

Мошенники, дарможды!

И пѣсню сложили

Про такого-жъ мошенника!“

490

— Нас, пане, навчили!“

— *Я васъ навчу! Завалить имъ!*“

Взяли й завалили,—

Випарили у московській

Бані-прохолоді.

Оттак пісні Богданові

Стали їм в пригоді!

Так малий льох в Суботіві

500

Москва розкопала,

Великого-ж того льоху

Щей не дошукалась.

21. X. 1845.
Миргород.

Перводрук: Львівське видання 1867,
стр. 323—333 (без першого розділу).

Пояснення.

- Вірш 2 Суботове — село в Чигиринському повіті, колись маєток Богдана Хмельницького. Тут він побудовав власними коштами гарну церкву, в якій, як кажуть, поховані його тлінні останки. Року 1064 польський вожд. С. Чарнецькі казав розбити домовину „великого бунтаря“ і порох його з вітром розвіяти. Але єсть в архіві Чарторийських у Кракові лист очевидця й учасника похоронів Богдана Хмельницького, з якого виходить, що гетьмана похоронено не в церкві, а в полі, на могилі.
- Богданів великий льох стоїть недалеко церкви. На образі Шевченка понад руїни льоху знімається криша Богданової церкви.
- „ 3 „На похиленому хресті“ — на рисунку церкви, робленим рукою Шевченка, хрест й справді халиться на-право.
- „ 20 „З тим Юрисем гетьманенком“ — Юрусь, це молодший син Богдана Х. (старший, Тиміш, погиб у Волоському поході). Юрій був гетьманом після Виговського, від 1659 — 1663.
- „ 29 „Із Чиграна гості“ — за Б. Х. Чигрин був столицею. Остався нею аж до Дорошенка. Пізніше, як правобічна Україна відійшла до Польщі, столицею став Батурин, над Сеймом, притокою Десни. Зруйнував його Петро Великий, караючи Україну за „зраду“ Мазепи.
- „ 29 „А у мене, як на тее-ж, і рушники ткались“. По народньому звичаю дівчина подає сватам рушники, які сама наготовила.

Віш 48 „Вранці — рано, в Пилипівку“. Переяславська рада відбулася 8 січня ст. ст. отже в Пилипівку. Статті Богдана Хмельницького забезпечували Україні автономію. Гетьман [мав право навіть послів заграничних приймати. Але Москва сейчас сягнула по „вольности козацькі“. Ставила постоем війська по Україні, від яких народови діялися усякі здирства та насильства, заходила будувати свою кріпость в Київі і т. д. Хмельницький побачив, що не буде Москаль з козаком добром і лихом ділитися і думав знова відірватися від Москви, але смерть (1657 р.) заскочила його несподівано й не дозволила довести до остаточного кінця великого діла визволення Українського народу.

„ 56 „Та в-повні шлях перейшла їм“. — Народ вірить, що коли жінка перейде комусь шлях в порожними коновками, то вде, а коли в повними — то добре; заїде до бажаної мети й не матиме лихої пригоди в дорозі.

„ 59 „Москві присягати“. В Переяславі присяг Хмельницький, що держатиме угоду з Москвою, а послы царські не присягли. Народ був з того невдоволений, бо як присягати, — так повинні обі сторони, не одна.

„ 64 „Чом я з нею
Відер не побила?...
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла“.

Душа знає, що за рідню не такий гріх, як за кривду цілого народу. — Думка, яку Шевченко виявив також у „Гайдамаках“, де батько вбиває дітей, що-б від них не було кривди народній справі. Проти такої ідеї дуже гостро виступив Драгоманів, називаючи її „Канібальством“ (Канібали, племя, яке їсть людий), бо сімя, це мала громада, а народ велика, і мала громада не повинна приноситися в жертву великій. (Шевченко, українофіли і соціалізм“).

- Вірш 72 „Що цареві московському коня напоїла“. Як дівчина козакові напоїть коня, то виявляє тим свою прихильність до його. Народ, що не пішов на зустріч намірам Мазепи, тим самим, хоч не свідомо, виявив прихильність до Петра, який побив Карла XII і Мазепу під Полтавою (1709) і на-довго поклав край визвольним змаганням України. Полтавська битва рішшла на цілі століття судьбу східної Європи, видаючи її на луп російського царату.
- „ 72 Батурин, столиця гетьманів, після Чигирину. Там стоять руїни палати останнього українського гетьмана, Кирила Розумовського.
- „ 79 Чечель — полковник Батуринської залоги. Навість, що Мазепа перейшов на бік шведського короля Карла XII, який йшов походом на Петра, цар Петро оголосив гетьмана Мазепу зрадником, закликав старшину в Глухів для вибору нового гетьмана і віззав Чечеля, щоб здав Батурин. 31 жовтня підступив Меншіков під гетьманську столицю і почав переговори. Коли ці не довели до нічого, почалась облога Батурина. 1 листопада вночі, Прилуцький полковник, Іван Ніс показав Меншікову тайний хід і Батурин добуто. Всіх лешканців, жінок і дітей вирізано до одного. Погиб і завязаний Чечель.
- „ 80 „І старого і [малого] в Сеймі потопили“. Сейм притока Десни; над ним лежить Батурин. Багато людей потоплено у Сеймі, коли був добутий Батурин, а трупи старшин привязувано до дощок й кидано з хвилями ріки, для постраху народу.
- „ 83 „У самих палатах Мазепиних“ — останні сліди палат осталися в Батурині й до нині.
- „ 95 „Москалям на грише“ — на знущання й насилування.
- „ 123 „І сволок з словами“. В сільських хатах на сволоці бувають вирізані слова: сей дом сооружил раб божих (імярек) року . . ., або подібні.

- Вірш 130 „Мабудь за те, що всякому служила, годила“. Поет обвинувачує народ, що він не мав своєї політичної думки;
- „ 138 „Як їхала Катерина в Канів по Дніпрові“ Року 1787 вибралася цариця Катерина II. на південь; була в Київі, а далі Дніпром їздила до порогів. Ще її свого дня показують на одній скелі на Ненаситці видолинок, де сиділа цариця. Про сю поїздку згадує Шевченко і в „Невольнику“. (Як цариця по Київу з Нечосом ходила і т. д.). (Змітка Д-ра Сімовича.) Тут золочена галера Катерини — це аллегорія її реформ та русифікаційних постанов, які пили до нас із півночі. (В. Л.)
- „ 160 Митарства — гляди примітку до „Сну“.
- „ 167 Чуга — ліс коло старої Січі. Видно, що душі не вірять, щоб Москалі нині розкопали Великий Льох і летять ночувати в Чугу,
- „ 174 „Крав! Крав! Крав! Крав Богдан крав“. Ці слова треба іронічно брати. На думку демона України, воля, яку добув Хмельницький, це крадене добро. Він його повіз у Київ (Візд Хмельницького) і продав злодіям, себ-то тим Українцям, що хотіли самостійности України. Вони „злодії“ на погляд нашого злого демона, а не по думці автора.
- „ 179 „Я в Парижі була“ — натяк на польську еміграцію після листопадового повстання 1831 року.
- „ 183 „Через мость идець чортъ“ — характеристика російської ідеології; брак провідної думки, туманність і химерність політичної і суспільної орієнтації російського інтелекту, який губиться й марнує сили у всіляких теоріях та доктринах, а не робить реального діла, просвічення народу. „Быть бѣдѣ!“
- „ 187 Маяк — або хвигура, яку ставили по видних місцях, щоб на случай несподіваного набігу ворога сповіщати народ. Це був, ніби военний примітивний телеграф. Такі світляні сигнали грали важну роль ще й у війні Французько-німецькій 1870 — 1871 р.

- Вірш 187 (Тут можливо, що маємо діло з аллегорією петербурського кружка „Маяка“, у який попав був Шевченко).
- „ 197 Декабристи, це організація, яка довела до повстання війська в Петербурзі 14 грудня (декабря), 1825. До неї належало багато тодішніх високоосвічених людей з російського суспільства (Поет Рилів, брати Бестужеві, Каховський, князь Щенкин-Ростовський, Оболенський, Одоєвський, Якубович, Сутгоф, Сергій Муравйов, Пестель і другі). Заговор приготувався також на Україні (Чернігівський полк і битва біля Білої Церкви), і тому тим більше наш поет цікавився Декабристами. Він до них, як до борців проти царату, а за волю народню, ставився з великим поважанням. П'ятох із Декабристів повішено (Пестель, Муравйов, Михайло Бестужев-Рюмін і Каховський), 88 заслано на каторжні роботи, 15 на „паселеніє“, 3 на заслання в Сибір, а 9 віддано в салдати. Шевченко стрінувся з деякими Декабристами після амнесії і в „Дневнику“ виявив їм свій поклін,
- 204 „Три указа накракала на одну дорогу“ — натяк на дорогу, яку будував тоді міністер Кляйнміхель між Москвою, а Петербургом і на царські укази з того приводу. Цар хотів, щоб дорога була як найкраща, а Кляйнміхель пильнував, щоб вона як найменше коштувала, і щоб як найбільше йому до рук прилипло. З-відем для народу було багато лиха і він тої дороги довго не міг забути. Говорять, що коли цареві показали плян залізниці, він узяв ланцю, поклав між Москвою і Петербургом, потягнув червоним олівцем і сказав: „По сему быть!“
- „ 211 Барон Фон-Корф, начальник петербурського третього „атделенія“, найвищої п оліцейської власти, страшний катюга. Російська ворона чваниться, що при будові залізниці на одній вестві (будова була нелегка) передушила шість тисяч людей, а українська

- перебиває їй, що тільки п'ять, тай то з тими, яких погубив фон-Корф.
- Вірш 215 „А ви, мосці-пані“ і т. д. іронія української ворони на адресу польських магнатів, які сами після невдатного повстання скрилися за границю, а біднійша шляхта потерпіла кару. Шевченко, значиться, стає по стороні польських повстанців, які робили революцію проти царя. Пізнійше дружив наш поет із деякими з них на заслання.
- „ 224 „А дзиски вам і т. д.“ каже українська ворона. „Я тут кров розливала, коли вас ще на світі не було“. Значиться, ще перед поневоленням України Польщею і Москвою, за давних княжих часів. Вже тоді було у нас чи-мало злого та поганого.
- „ 228 Карамзин — славний російський історик, обединительного нипрямку, котрий, як і Пагодін не признавав окремішности українського народу. Він вважався офіціальним істориком Росії. Подав Александрови І. меморіал, у якому обстоював за самодержавієм і кріпацтвом та противився реформам.
- „ 232 „В колодочки ще не вбились“, — ви ще молоді, не оперились; натяк на нашу хвальбу, немов-то ми старший народ від московського і польського. Польська ворона на це відповідає: „Не та рано встала, що до-світа упилася, а та що проспалась“. (Іронія!) „Коли-б не я, каже на це українська ворона, — Польща клерикальна й досі стоялаби. Україна роздавила королівсько — шляхотську Реч-посполиту“, (Порівнай слова: Польща впала і нас роздавила. „Посланіє“ вірш 185, і дальші).
- „ 246 Натяк на це, що Україна йшла, то з Польщею то з Москвою, то з Туреччиною.
- „ 249 „Шведський приблуда“, король Карло XII, який, подібно, як пізнійше Наполеон, ішов далекими походами [на чужі краї.

- Вірш 252 „Думала з Богданом от — от я їх поховала“. — Український демон думав, що з Переяславською угодою та з Богдановою смертю прийде кінець козаччині. Аж вона з Мазепою знова піднялася на ноги.
- „ 256 Сула притоки Дніпра. Ромен, город над Сулою. Тут відбувалися криваві суди над прихильниками Мазепи.
- „ 260 „Фінляндію засіяли“ — натяк на роботи, на які закликав Петро козацькі війська.
- „ 261 „Бурти на Орелі“. Річка Орель, притока Дніпра, на Татарській границі, над якою Петро будував окопи — бурти. (слово бургт має різне значіння: вижолоба в стовпі, громада — гурт, насип, берег, гребля; місце, де беруть салітру. Гляди: „Словар чужих слів“, Д-ра Кузелі).
- Ладога, озеро, яке Невою лучиться з Фінським заливом. При будові Ладожського каналу були найтяжші роботи.
- „ 266 Павло Полуботок, наказний гетьман (не вибраний) після Скоропадського. За те, що добивався привернення автономних прав України покликаний Петром до царської столиці й арештований. Помер 1724 року в Петропавловській кріпості.
- „ 270 Іржавець, село в прилуцькому повіті. По зруйнуванню Запорозької Січі, на приказ царя Петра, Запорозжці, вибираючись до Олешок (на татарській області) забрали образ Матері Божої: коли-ж їм 1734 року дозволено було вернути на Україну, вони цей образ привезли з собою і примістили його у Іржавці в церкві. Там Мати Божа плакала, коли Україні діялася кривда. На тому переказі построїв Шевченко свій вірш: „Іржавець“.
- „ 274 Мучитель — Іван IV. Грозний (1547 — 1584), славний своїми неімовірними звірствами (Опала оприччина, руїна Пскова й Новгороду, убійство власного сина і т. д.)
Чужі історики прозивають його мучителем.

- Вірш 275 Петруха — цар Петро I, який любив випити. Він постройв біля себе „всепянійший синод“, у у якому князь Ромодановський був „патріархом.“ Часто синод, прибраний в церковні ризи, під проводом царя їздив по дворах вельмож і справляв оргії. Від алкоголю набрався „Петруха“ недуги й передчасно помер в 53 році життя. Але ж цей самий Петро європеїзував Росію при помочі Німців. Будував городи, твердині, канали, дороги, зреформував армію, збудував флоту, а все при помочі Німців. І того не могли йому забути московські славянофіли. Це тая продажа Росії Німцям, яку Шевченко повторює за славянофілами.]
- „ 284 „І дворянства страшну силу
У мундірах розплодила“.
Катерина II. утворила сильний урядничий стан. Тоді багато Українців приписано в московські дворяни, які носили окремі мундіри. Їх Шевченко називає „вельможними байстрятами“, себто дітьми неправого ложа. Вони не родились „вельможними“, тільки їх ними пороблено.
- „ 288 „Уже й Січ їх біснувата (це епітет ворони!)
Німотою поросла“.
По зруйнуванню Січі (1775 р.) Катерина II. пороздавала Січові землі панам-німцям і надавала з Німеччини кольтоністів, щоб стежили за тим, що роблять Українці.
Подібне місце в „Розритій могилі“. [(Примітка Сімовича).
- „ 309 „І церва-б! упала“ — церква Хмельницького в Суботові, алегорично: Переяславська угода.
- „ 318 Іван Гонта, сотник Уманської [сотні польського вельможі Салезія Потоцького, пристав до бунту Залізняка, бо думає, що при помочі Москалів прожене польських панів і визволить Україну. Генерал Кречетніков зрадою дістав його у свої руки (запросив до себе на бенкет) і видав Полякам. Ці замучили його на смерть.

- Вірш 334 „Я золотом розтопленним
Залью ему очи!“
і
„Я царевими чинами
Скручу ему руки!..“
Це методи, якими Москва відтягала від України її провідників: старшину, панів, інтелігенцію—то-що.
- „ 340 „А я зберу з всього світа!
Всі зла і всі муки!“
Так знова Польща гасила український пожар.
(Козацькі бунти, боротьба з православною вірою,
кари над гайдамаками і т. д.)
- „ 348 Тясмин, притока Дніпра; над ним город Чигирин.
- „ 351 „Гора над Чигрином“, де була резиденція Хмельницького. Там повинен родитися новий Український провідник народу, щоб докінчити діло, якого не скінчив Богдан і направити його політичні похибки.
- „ 363 Ярчуками називють собак, що родяться з початком місяця мая. (Яр — весна). Народ думає, що вони мають якусь нечисту силу; вони родяться зрячі, не сліпі, чують за-здаlegідь [злюдія — їх кормить не мати, а мусить годувати молоком хазяїн. (Примітка Омельяна Огоновського).
Коли хочеш завести ярчуків, то треба сучку, як оценився, вбить і цуценят всіх перебить, оставить одну тільки сучечку, та так аж до девяти покоління, а тоді вже девята сучечка і наведе ярчуків. (Драгоманів. Малорусскія народнѣя преданія и рассказы. Изд. Ю. З. Отдѣла И. Р. Геогр О-ва К. 1876. стр 69).
- „ 420 „Я співаю і про Ясси“ — себ-то про свати Тимоша Хмельницького, з Домною Розандою, донькою Молдавського воеводи, великого багача й деруна народу, Лупула. На-весну 1653 р. Тимошевого тестя, Лупула скинув з господарства його міністер, Степан Жирний. Тимош пішов помагати тестеві, та при облозі Сучави погіб, ранений в ногу, на затроєння крови. Тіло його перевезли козаки в Чигирин.

- Вірш 421 Жовті води, притока Інгульця у Херсонщині, над якою Богдан Хмельницький побив Поляків 1648 р.
- „ 423 Берестечко, на [Волині, недалеко Володимира, над рікою Стиром. Тут збулася 1651 р. велика битва Хмельницького з Поляками. Поляків було 300.000, Фмельницького війська разом з Татарами — 200.000. Хан зрадив, Хмельницький пішов до його умовляти його, щоби остався. Та хан пірвав Хмельницького і забрав з собою. Козаки під проводом [Богуна дальше боролися хоробро, але при переході через греблю счинилася метушня і їх розбито. Про Берестецький погром згадує народ до нині, і Шевченко написав про його вірш: „Круг містечка Берестечка“.
- „ 460 Форменні кайдани — кайдани зроблені по приписам уряду. У малім льоху знайдено старі кайдани, отже непридатні.
- „ 470 „У москалі „заголив-би“ — взяв-би до війська Тоді не було ще загальної військової служби. Брали, кого [дідич подав, або кого хотіли карати. Відібраних до війська стригли та брили.
- „ 448 Баня, (лазня, парня) — поет „хоче [сказати іронічно, що з лірників вигнали співацький запал.
- „ 494 „Великого-ж того льоху
Ще й не дошукались“.
- „Є така повірка в народі, що, як-би докопались Москалі до великого льоху Богданового, де його [скарби заховані, то до останку вже знівечили-б Україну“. (Примітка із Львівського видання 1867 р. том II стр. 333).
- Та коли буквально брати отсю повірку, то тоді, незрозумілими стають слова вірша 11 — 13: Тоді їх в рай ми повпускаєм.
„Як все Москаль позабирає,
Як розкопа Великий льох“.
- Хіба-ж гріхи народу будуть прощені, коли народ усе втратить? Можна-би хіба так брати отсі слова: гріхи трьох душ такі великі, що коня

каратимуться, поки наш народ існує. І що-йно тоді, як його не стане, попадуть душі в рай. — Але-ж знова знаємо, що на виправдання цих душ іде їх несвідомість, нерозвитість, їх дівоцький розум.

Тому думаю, що найлегше з'ясувати це місце ось в такий спосіб: хай Москаль усе бере, хай навіть могили розриває, коли вже нічого з живих лупити! Тоді може добереться він до приспаної, неначе в льоху закопаної, свідомости народньої.

А як тая свідомість розбудиться, то й повстане нова, вільна Україна.

Тоді то й скінчиться тяжка кара трьох душ.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Н Е О Ф І Т И.

Дня 19 вересня*) 1857 р. в 11 годині рано причалив корабель „Князь Пожарський“, на якому Шевченко вертав із заслання, до берега Волги біля Нижнього-Новгорода.

Тут стрінула нашого поета нова, несподівана пригода.

Поліція задержала його, маючи приказ відставити „рядового Т. Г. Шевченка“ в Уральськ.**)

На-щастя поліцмайстром у Нижньому був тоді земляк, полковник Лапа, а губернатором трохи ліберальний

*) Таку дату подає Шевченко у двох листах, а саме: до М. М. Лазаревського з дня 8 жовтня і до І. Я. Ускова з дня 12 листопада т. р. У Дневнику-ж єсть дата 20 вересня, яку прийняв Кониський у біографії Шевченка (т. II, стр. 170). Веру дату, яку подав поет у *двох* листах.

**) Командант Новопетровської кріпости, не знаючи, що амнеція, видана Шевченкови, була не повна (йому не дозволялося жити в обох столицях), дав був білет на проїзд до Петербурга. Коли-ж довідався про обмеження, то післав у Астрахань наказ до свого а'дютанта Бурцова, щоб поета спинено в Астрахані, а коли його тут нема, то в Нижньому, щоб відібрано йому білет і вислано в Уральськ. Приказ наспів до Нижнього скорше, чим поет над'їхав і поліція його сейчас тут задержала.

Муравйов (не вешатель!). Вони зрозуміли тяжке положення поета й післали в Оренбург лікарське свідоцтво, немов-то він тяжко недужий і такої тяжкої дороги не може відбути. Від себе написав Шевченко лист до графа Федора Толстого, щоби він виклопотав йому дозвіл хоч два роки прожити в Петербурзі, для дальшої праці в Академії.*)

Заки наспіло рішення довелося нашому поетовм мало-що не цілого пів року проживати у Нижньому Новгороді. В листі до М. М. Лазаревського (19 жовтня) пише він: „В Оренбург уже давно писано із Нижняго, але із Оренбурга ще нема нічого, що се зо мною буде, а тим часом живу собі добре і весело отут меж добрими людьми“.**)

З листу до графині Толстої***) видно, що приключка з задержаннем у Новгороді з-разу збентежила була поета. Він не знав, що таке сталося.†) Але незабаром, як чоловік привиклий до ударів судьби, втихомирився і сказав собі: все таки воно до кращого йде. Поет навіть жартує собі кажучи, що немов-то між кіргізьською пустинею, а північною Пальмірою йому треба було де-не-будь зупинитися, щоб у столиці не явитися „настоящим Кіргізом“.

Мимо слоти й болота він радо ходив по городу, оглядаючи церкви та всілякі будівлі. Благовіщенський собор, церква св. Георгія, Кремль робили на його гарне вражіння, натоміць не подобався йому новий собор. „Це вели-

*) О це саме просить він також М. М. Лазаревського в листі з дня 8 жовтня.

**) Теж саме пише Шевченко й до Ускова 12 листоп.: „Мнѣ здѣсь пока хорошо. Нижегородская аристократія принимаетъ меня радушно и за работу платитъ, не торгуясь, 25 рублей серебромъ за портретъ, нарисованный карандашомъ. Деньги у меня есть... Теперь мнѣ только не достааетъ столицы, а то все, слава Богу, имѣю, начиная съ здоровья“.

***) 20 листопада.

†) Це саме видно також з листу до М. М. Лазаревського, 19 жовтня.

ка ступа з п'ятьма короткими товчачами“.) Не хотілося йому вірити, що-б це був твір Константина Тона і мимохіть питається поет, чи не побудовано цю святиню по плянам самого Миколи?

Поки не позимніло малював красвиди.**) Пізніше взявся до портретів.***)

Вечерами бував в театрі. Бачив сентиментально-патріотичну драму. Патехіна: „Судь Людской, не Божій“, Коцебу „Сынъ Любви“, „Путаницю“, якусь криваву драму, котрої і мені не ввижав потрібним подати в „Дневнику“, „дюженную драму „Мать-Испанка“, — тощо. До Нижегородського театру ставився доволі критично, завдаючи собі питання, який то тепер театр в Петербурзі? Натомісць з захопленням слухав оркестри, яка в антрактах грала, увертюри, або деякі номери із: Дон Хуана, Вільгельма Телля, Пророка й Гугенотів.

Бував також у Нижегородськiм клубі. Та на його думку московські клуби не подібні до європейських. Це прямо „посиділки“, на які збираються російські дворяне, щоб провести вечір за картами, поїсти, випити, а то, як доведеться, прямо щоб оден-другого „по сусамъ смазать“.†) На брак знайомих у Нижньому-Новгороді годі було Тарасови нарікати. Крім давних, таких як: колишній студент Київського університету, Бобржинський та Бричкін і крім людей, яких портретував Шевченко, він познайомився з пол-

*) „Дневник“ Тараса Шевченка, 20 вересня 1857 р.

**) Собор в Кремлі, церкву св. Ілії, Николая, тощо.

**) Инж. Овсянникова, Грасса, Брилкиной, Брилкина, Нижегородської красавиці Поповой, директорки Н. Нов. інститута, Дорохової і її своячки Ніни, Якобіх, „гусароподобної М. Варенцової і її будучого собачника сина“, Фрайліха, Кабинського, Шрайдерса і губернатора Муравйова (останній портрет зберігається в Нижегородській Архівній Комісії).

†) „Дневник“ Т. III. 3 жовтня, 57.

ковником Лапою і його помічником Кудлаєм, з лікарем Гартвігом, з князями Голіциним і Трубецьким, з генералами Ваймарном та Фрайліхом, з начальницею дівочого інститута Дороховою, з бароном Торнау, з подорожником І. П. Ковалевським з критиком Улібашевим та другими. У клубі зійшовся з тодішнюю, так сказати-б „смітаною“ Нижє-Городського суспільства. Не тільки інтелігенти, урядники, тощо, але й аристократія, від губерського маршалка починаючи, радо вітали чоловіка з такою замітною минувшиною, як Шевченко — артиста й поета, потерпівшого за своєї вольнодумні ідеї. В багатім, а все-ж таки провінціональнім городі не часто попадається така визначна людина: До того-ж всі цікавилися тоді питанням, як розв'язати кріпацький узол, а Шевченко був відомим заступником кріпаків, так і з того боку являвся він цікавою людиною і не-один рад був почути його думку.*) А все-ж таки найбільше тягло поета до своїх земляків.

„Овсянников, тутешній архітект, благородний, добрий і розумний чоловік, а до того ще земляк; конотопський. Мені тут добре з ним.**)

У вільних хвилинах читав. Погане верем'я, коли годі було рисувати, та оглядати замітні церкви й монастирі, сприяло лектурі. Поет не читав, а „прямо“ зачитувався всілякими книжками.***)

*) 12 листопада пише Шевченко до І. А. Ускова: „Занимаєть теперь всёх самый животрепещущій вопросъ о томъ, какъ освободить крестьянъ отъ крѣпостнаго состоянія. Съ Новымъ годомъ ожидаютъ правительственныхъ распоряженій по етому вопросу“.

**) Лист до М. М. Лазаревського, з 19 жовтня 1857 р.

***) Читать у мене тепер, слава Богу, е що, поздоров, Боже, добрих людей, але свого рідного нічогісенько нема, окріч Богдана Хмельницького Костомарова“. Лист до М. М. Лазаревського з дня 19 жовтня 1857 р.

„Дякуючи моїм тутешнім друзам, — писав він до графині Толстої*), — я засипаний книжками, і я читаю, а властиво „отчитываюсь, а осіння грязь на-диво помогла мені в тому солодкому ділі. Я прочитав усе, що тільки за цей час помітного появилось в нашій літературі. Тепер лишилися мені тільки цьогорічні журнали і я насолоджуюся ними як найсмачнішими ласощами“.

Прочитав „Голось ізь Россіи“, (льондонське видання,) комедію Островського „Доходное мѣсто“, „Разказъ Маркера**), „Краткое историческое описаніе Нижняго-Новагорода“ Хранцовского, твори Гоголя у виданню Куліша, Курочкіна переводи в Беранже, журнали: „Русскую Бесѣду“, „Отечественной записки-и“, „Полярную звѣзду“ за рік 1856, а з української літератури крім помянутого „Богдана Хмельницького“, Кулішеву „Чорну Раду“, „Записки о Южной Руси“, тільки що відбиту „Граматку“ і Бодянсько-го: „О времени происхожденія славянскихъ письменъ“.

Велике вражіння зробило на його друге видання Искандера „Крещенная собственность“. 11 жовтня 1857 записує у „Дневнику!“ „Сердечное, задушевное, человеческое слово! Да осѣнить тебя свѣтъ истины и сила истиннаго Бога, апостоль нашъ, нашъ одинокій изгнанникъ.“ Так само сильне вражіння зробила на його „Полярная звѣзда“ за 1856 рік. „Обертка, т. е. портреты первыхъ нашихъ апостоловъ-мучениковъ меня такъ тяжело, грустно поразили, что я до сихъ поръ еще не могу отдохнуть отъ этого мрачнаго впечатлѣнія.“***)

Як зацікавився і перенявся Шевченко революційними змаганнями тодішньої журналістики доказом може бути його вислів з приводу наміченої часописі „Посередникъ“, яка мала виходити в Парижі, щоб бути посередником між льондонськими виданнями, а правительством а також, щоб демаскувати подлости „Пчели“ та Le Nord і в-загалі „прави-

*) Лист з дня 12 листопада 1857 р.

**) „Поддѣльна простота этого разказа слишкомъ очевидна“ записує в „Дневнику“ під днем 29 вересня.

***) „Дневник“ Тараса Шевченка, 3 листопада.

тельственного плюгавства“. „Прегарний намір. Шкода тільки, що це не в Бріссель, або не в Женеві. А то в Парижі якраз коронований Картуш по дружньому придавить отсе новонароджене дитя святої правди.“*)

Так само врадувала його вістка, немов-то в Москві ходить між молодіжжю лист Костомарова до царя, повний „всякої істини“, і загалом ширший та мудрійший від листу Герцена, до того-ж самого адресата. „Лист Костомарова будім-то написаний з Лондону. Коли це правда, то сміло можна сказати, що М. І. належить до собору наших заграничних апостолів. Благослови його, Боже, на тому великому полі.**)

З того бачимо, що ані клуб, ані гостинна Нижегородська аристократія, ні театр не пірвали його й не одушевили до тої міри, що революційні змагання тодішнього російського суспільства, а властиво його високоідейних одиниць.

Про нікого з нових своїх знайомих поет не пише з таким одушевленням, як про одного з останніх Декабристів, з яким звела його судьба в Нижньому Новгороді.

У Якобі стрінувся він з вертаючим із Сибірі Декабристом, Іваном Александровичем Анненковим. „Сивий, величний, лагідний старець, в бесідах своїх не виявляє ні тіні злоти проти своїх жостоким суддів, він навіть добродушно жартує собі із любимців царських, Чернішева й Левашева, з предсідателів тодішнього верховного суду. Благоговію перед тобою, оден із первозванних наших апостолів.“***)

*) Ор. cit. 16 листопада.

**) Ор. cit. 16 листопада. — Як тепер знаємо, радість і надія на Костомарова були передчасні. Великий історик ніколи не рішився ступити на непримиримий шлях отвертої боротьби з царським правительством.

***) „Дневник“ Тараса Шевченка, 16 жовтня 1857 р. Нещаслива пригода жінки Анненкова змалювана вельми зворушливо в Споминах Герцена про Івашева.

Так само тепло згадує поет про конференц-секретаря Академії мистецтва, Лабзіна, якого Аракчев заслав був у Сімбірск, де він і помер на руках знайомої Шевченка м-ме Якобі. „Мені любо було почути, що цей замітний містик-масон зберіг до самої смерти незалежність думки й християнську незлобивість.“*)

На такому найблищому життєвому фоні являється Шевченкова поема „Неофіти“.

Між 4, а 8 груднем 1857 р. поет не вписує ані одного слова у своєму „Дневнику“, а 8 нотує: „Протягом отсих чотирох днів писав я поему, котрої імені ще не придумав. Мабуть назву її „Неофіти“, або перші християне. Добре, коли-б мене не піддурив Щепкин: я йому присвятив отсю поему і мені дуже хотіло-бся прочитати її та почути його щирю дружню думку.“

4 січня 1858 р. післав поет через Овсянникова свій найновіший твір до Куліша, з заміткою, що він ще „недобре викончений“, та з проханням, щоб Куліш переписав гарненько „Неофіти“ та післав їх Щепкинови.***) А 21 січня просить у листі М. М. Лазаревського, щоб узяв від Куліша „Неофіти“, прочитав їх та переслав через Шрайдерса Щепкинови в Москву. Йому інтересно було знати гадку Куліша про цей новий твір. („Дневник“, 4. I. 1858 р.) І небавом тую гадку почув, але мабуть иншої сподівався. Куліш пише до його, що „Неофіти“ гарна штука, та вона не надається до друку, бо не годиться доброму синові (себ-то Александрови II), на гадувати про діла його батька (Миколи I). „Дак не тільки „Неофіти“ друкувати рано, але позволь мені їх не посилати і до Щепкина, бо він з ними у люди носити меться і піде про тебе така чутка, що притьмом не треба тебе пускати в столицю.“***)

Куліш заняв, як бачимо утилітарне становище, показав себе „plus royaliste que le roi“.

*) Оп. cit. 6 листопада 1857 р.

***) Лист Шевченка до Куліша з 4 січня 1858 р.

****) О. Кониський, „Тарас Шевченко-Грушівський“, т. II, стр. 184.

Шевченко не те. На похвали новому цареві він „і вусом не моргнув“. Був іншої гадки. На патетичний лист Куліша відповідає просто, а навіть з гумором: „Який там нечистий тобі казав, що я приготував свої „Неофіти“ для друку? І гадки і думки не було. Я послав їх тобі тільки прочитати, щоб ти бачив, що я тут не склавши руки сижу. І старий Щепкин не такий, щоб він там возився по Москві з ними, як з писаною торбою.“*)

Та не зважаючи на не дуже їго привітливу думку Куліша, Шевченко дальше піклується „Неофітами“. З лютого 18 8 р. питається у листі свого старого друга Щепкина: „Чи прислав Куліш тобі мої „Неофіти?“

А з листу до М. М. Лазаревського (22 лютого тогож року) можна догадуватися, що хотів ними привітати також Марка Вовчка.***) І Кухаренка теж сповістив поет про написання цього твору.***) Коли-ж 18 мая 1858 р. довелося йому у графів Толстих прочитати якийсь свій твір, так вибрав не що друге, а „Неофіти“. „Щоб сповнити обцянку, з горем пополам прочитав свої „Неофіти“. Не знаю на-скільки вони мене зрозуміли, але все-ж таки вислухали уважно.“†) На тому й кінчається вістка про „Неофіти“ у автобіографічних матеріялах, за які можемо вважати „Дневник“ і листи поета.

*) Лист Шевченка до Куліша з 26 січня 1858 р.

**) „Марко Вовчок — це псевдонім якоїсь пані Маркович. Чи не знаєш ти її адреса? Як не знаєш, то спитай у Каменецького, в типографії Куліша. Я чув, що він її добре знає. Як довідаєсся, то напиши міні: треба буде хоч письмом подякувати її за її сердечні, щирі „Оповідання“. Шкода, що не оставив тобі Куліш „Неофіти“. Може вони єсть у Каменецького. Спитай.“

***) „Скомпонував ще я тут з нудьги одну штуку, поему „Неофіти“, ніби то із римської історії. Але вона ще не вироблена, тим і не посилаю. Як вичкончу, то пришлю.“ (Лист — без дати.)

†) „Дневник“ Тараса Шевченка, 18 мая 1858 р.

Я нарочно докладно розглянув, що Шевченко читав, з ким сходився й розговорював, заки протягом чотирьох днів приступив до писання одної з більших своїх поем. Між книжками не стрічаємо жадної, яка могла-б піддати йому ідею до нового твору. *) Деяке значіння для генези „Неофітів“ міг-би мати Красінського „Ірідіон“. Але в біографічних матеріялах про Шевченка мені нігде не довелося наткнутися на імя польського поета-філософа.

Шевченко товаришував з деякими освіченими Поляками й певно нераз розмовляв з ними про польську літературу, але були це переважно польські поступовці, повстанці — демократи, між якими особливо великого культу для Красінського годі шукати. З польських поетів згадує Шевченко нераз про Міцкевича, Богдана Залеского й Леонарда Сову. Чи знав і чи одушевлявся Красінським — на це питання годі відповісти. І між самими Поляками Красінський довго був непопулярним поетом із-за своєї форми (поетична проза, алегорія, символіка) а також із-за тяжкого змісту, який вимагав багато пояснень і коментарів.

Для Шевченка він являв ся людиною з иншої планети, як філософ, аристократ, як син політично-скомпромітованого батька. Для українського літературного світа й для читаючого суспільства, Красінський до нині найменше звисний і зрозумілий з трійці великих польських поетів.

Тимто і вплив його на Шевченкові „Неофіти“ майже виключений. Коли він був, — так хіба, як якийсь далекий відгук, як рефлекс, як мимовільна пригадка дуже сильної памяти Шевченка, а не як джерело, з якого безпосередно вдарила струя тої бурливої, але чистої і свіжої води, якою шумять, хвилюють, піняться, то знова в глибоке, тихе плесо укладаються стрічки „Неофітив“.

Прібуймо уявити собі, яка могла бути генеза цього замітного твору.

*) Треба-б розглянути російські журнали з того часу. Може там знайдеться щось такого. Та я, на-жаль, не маю зараз спромоги хіснуватися більшою російською бібліотекою.

Шевченко від молодих літ знав і до смерти возився із святим письмом, а на прогнанні була це майже одинока його лектура. Тимто і називають його поетом-біблейцем. *)

Хлопчиком малим він слухав, як столітній його дід у неділю розгортав „Мінею“ і читав зібраній родні та сусідам життя святих і сподвижників господніх, борців та мучеників за віру. А безпосередно по тім оповідав дід про коліївщину, про безталанного Гонту, якого вороги так жостоко замучили, а на якого народ глядів, мов на свого заступника, мов на борця за хлопську правду. В душу Шевченка з-зарання залітала, мов зерно будуччини, отся паралеля, яка нераз відзивається пізнійше у його творах, а яка творить зруб архетектонічної будови „Неофітів“. Паралелізм цей остається одним з каменів угольних поетичної будівлі нашого поета.

Він був патріот, народолюбець, філянтроп і віруючий християнин, бо як-раз Христова віра підняла ідею збратання народів, вирівнання пропасти між повноправним горожанином, а безправним рабом, проіовідувала всесвітній мир і любов. Нашому поетови може й не відомо було, що рівночасно з апостолом із Юдеї, Павлом, поганський філософ із Іспанії, Сенека, виступав проти війни, проти поневолення людини, голосив *urbi et orbi*, що „*homo homini res sacra*“. У його голові ідея знесення кріпацтва й визволення рідного народу злилася з проповіддю християнізму, творила щось одно нерозлучне; він бурив царство наси́л сатани, „встеклого деспота“, щоб збудувати царство боже, державу волі й правди.

Він був переконаний, що як-раз за це стрінула його така жостока кара й це переконання давало йому силу перенести тяжкі десятилітні страдання.

Як колись в робітні Брюлова ставали перед його очима привиди наших безталанних гетьманів, так тепер виринали перед ним образи колишніх мучеників Христових за віру й теперішніх страдалців за правду й волю. До них і себе

*) Драгоманів, Др. Щурат. — (Прикметник, оден з многих, але ніяк не одинокий).

він мусів причислити.*) Пекло, у якому жив на прогання, це чорне дно суєнільне скріпляли отсе його „вірую“ були йому, мов потапаючому дошка спасення.

Видно це з листу до графині Толстої (9 лютого 1857), з котрого довший виїмок варто тут навести для памяти, Полемізуючи з висловом Шатобріана, що дешеве щастя, це правдиве щастя, пише Шевченко: „Тепер (себто після довгого заслання) і що лиш тепер я цілком повірив словам: Любя, наказую ви. — Що лиш тепер я молюся до Бога і дякую йому за безконечну любов, за те що він досвідчав мене. У тому досвідченню очистилося і видужало моє бідне, боляще серце. Воно забрало від очий моїх призму, крізь яку глядів я на людий і на самого себе. Воно, навчило мене, як любити ворогів і ненавидячих нас. А цього не навчить ніяка школа, крім тяжкої школи досвіду і крім довгої бесіди з самим собою. Я тепер почуваю себе, коли не досконалим, то по крайній мірі бездоганним християнином. Як золото з огня, як дитина з купелі виходжу тепер з мрачного чистилища, щоби ступити на новий благородний шлях життя. І це називаю я правдивим щастям, щастям, якого Шатобріанам і у сні не побачити.“

Нема ніякої причини не вірити в отсю сповідь поета перед людиною далекою, незнаємою, перед „Сестрою Богу милою, а мною не баченою“. Що-більше, можна вважати тую сповідь глибоким, основним настроєм душі поета на порозі із заслання у вітчизну.

Цей його християнський, глибоко моральний настрій очищення і всепрощення скріпився при стрічі з Декабристом

*) О тім повинні-б тямити й ті панове, що раді-б зробити нашого генія мало-що не релігійним проповідником і ті, що з його віри роблять заміти непоступовости, гріхів проти революціонізму і т. д. Шевченко був правдолюб, чоловік, який говорив і писав, те що думав і чув, щирий лірик, у його не було „зерна неправди за собою“ — от і все. Для такого чоловіка догмати не існують, бо він остає під впливом своїх почувань і думок, для його був оден догмат рівноправність людий і народів, одно бажання, пізнати правду на землі.

Анненковим, величним, благороднім старцем, який так багато кривди ветерпів за свої добрі змагання, а прецінь замість ненавидіти людей, любив їх і навіть про своїх немилосердних суддів згадував з добродушною усмішкою на устах. Герцен і тодішня загранична публіцистика, оповідання про смерть масона-містика Лабзіна, пригадали йому колишніх Кирило-Методіївських братчиків і славний живий ще у пам'яті загалу, заговор Петрашівців і — перед поетом виринула на-раз велика картина десятиліття боротьби молодих ентузіястів із старою кривдою царату. Царі московські і цісарі римські, Микола I і Нерон, ученики христові й ідейні члени заговору Декабристів, київського брацтва й мнимої змови (Петрашівців*) мимохіть ставали віч-до-віч. У його бистрій пам'яті з'явився спомин того моменту, коли Костомарова мати виходила від сина з цитаделі „чорніша чорної землі“ і йшла „неначе з хреста знята“. Образ терпячої матери-аристократки, яка готовила для свого коханого сина світлу панську будучність, а діждалася суду і карі того сина — це прототип Алькидової матері з „Неофітів“.

Недавня стріча з матір'ю Миколи**) надавала тому образу більш реальних контурів.

*) Змову Петрашівців відкрив в квітні 1849 р. надто ревний царський слідчий І. І. Ліпранді. У Буташевача-Петрашевського, автора славного словника „Иностранныхъ словъ“ відбувалися по п'ятницям сходини молодих письменників, учених і публіцистів. Приходили: брати Достоевскі, Белінскій, В. Майков, Плещеев, Данілевскій і другі. Розмови оберталися кругом трьох питань: суд, знесення кріпацтва й цензура. Розумість читалися тут і дискутовали твори Кабе, Дуре, Плідон, Нью-Лянарк, Люї-Блянк,—як це було тоді в звичаю інтелігентних російських кругів. З того зробив Ліпранді державний заговор і багато Петрашівців за-суджено на дуже тяжкі карі.

**) Парохід стояв у Саратівській пристані до другого ранка — пише Шевченко у своїому „Дневнику“ дня 31 серпня 1857 р. — і я від полудня до першої години вночі провів у Татяни Петрової...

Ось де вбачаю я джерело, з якого виплили „Неофіти“. І тут, як звичайно в Шевченка, не книжки чужих авторів, а власні переживання дають йому товчок до поетичного творення. В цьому переконанню скріпляє мене „Дневник“ поета. Тут стрічаємо нераз виїмки з чужих творів, які так подобалися Шевченкови, що він їх аж переписав собі для пам'яті, а прецінь видимих слідів на його поезіях вони не полишили.

Безперечно дуже трудне завдання взяв на себе Шевченко: представити Рим за Нерона і на тому фоні повести паралелю до Росії за часів Миколи I. Тут у поміч прийшла йому знайомість з античним мистецтвом і з історією старинніх Римлян і Греків. На тому полі наш поет не був таким то новиком, як декому здається. У його повісти „Артист“ маємо на це чи-мало доказів. Вже на першому вступі в Академію мистецтва (коли ще не в покосового живописця Ширавва, особливо при мальованню Великого Театру), він мусів познайомитися з грецькою різьбою та старинною мітологією, якою так суто тоді була ще підправлена штука, архітектура й література. І в царському саді він копіював не що инше, лиш Сатурна, який „жере свою дитину“. Зазнайомившись з Брюловом, він далше знайомиться з античною культурою, малює Антіноя, Германіка й танцюючого Фавна. Його перша композиція це: „Едип в Атенах“ і в композиції тій видно вже розуміння грецького духа — в простоті і в щирости рисунку. Від свого старшого приятеля — учителя, Сошенка, бере кілька томів історії давньої Греції і читає її. Боже-ствений Брюлов відтягає його від середновіччя а тим самим й від німецької штуки (до якої у Шевченка осталася

Вона привитала мене, як рідного сина, радісним цілунком і щирими слезами... І, Боже мій чого ми з нею не згадували, про що не говорили! Вона показала мені листи свого Миколки з-заграниці і пелюстки фіялків, які він прислав її з Штокгольму в одному з листів, 30 мая. Цей день нагадав нам історичний 30 день мая 1847 р., і ми, як дити заридали. О першій годни в ночі розпрощався я з благородною матірю прегарного сина.

деяка, нетаена нехить), а повертає у світ старинніх Римлян і Греків. Цей боготворений мистець-учитель велить своєму любимцеву-ученикови брати малярські теми виключно з біблії та з історії Греків і Римлян, бо там все „просто й зграбно, а в історії середніх віків неморальність і почварство“. Ученик слухає учителя і в його на квартирі якийсь час нема іншої книжки, крім біблії, Анахарзісової подорожі, та історії Галіса. Як гарно вміє він описати та з'ясувати картину Брюлова: *Атенський вейр* як часто в повістях, дневнику та в листах уживає імен її порівнянь та загалом натякує на грецько-римський світ! Ні, йому не так то було трудно перенестися „во время оно, як той мерзенний Рим з Нероном в паскудних оргіях конав“, а коли римський світ не виступає у „Неофітах“. так живо й барвно, як приміром в „Останніх днях Помпеї“ та в „Quo vadis“, то це тому, бо по словами самого Шевченка, „Неофіти“ поема тільки „ніби то із римської історії,“*) а яка її властива тема, це читач сам здоров бачить. А в тім — Шекспіровій „Юлій Цезар“ також не суціль Римлянин і похибок проти історії і проти знання стариннього світа там чимало, а прецінь високої вартости тому творови ніхто не відмовляє. Це-ж поезія, а не історія!

Короткий зміст „Неофітів“ такий. Молодий римський патрицій Алькид, гуляє з веселим товариством у гаю біля Аппієвого шляху. Надходить св. Петро, стрічає веселу оргію, і замість проклинати, благословить її. Алькид кидає веселе товариство, багатства, кидає добру любячу матір і стає учеником Христовим. Разом з другими неофітами дістається в неволю і його відвозять у Сиракузи. Любляча матір шукає усюди свого сина аж знаходить його в Сиракузанських підземеллях. Та туди її не хочуть впустити. А тим-часом у Римі проголосили Нерона святым, чудотворячим. Потягли люди в столицю неначе в ірій птахи, щоби багаті лиски. Пішла й вона. І ублагала! Привезли із Сиракузів Християн, а з ними і її Алькида. Бачвла, як плив на галері і як співав псалом про суд над неправедними і про вічну славу преподобним. Чула, як він молився „за брата лютого“ і як

*) Лист до Я. Г. Кухаренка, без дати.

товаришів своїх взивав, „щоб ворогови простили, але перед гординою його не поклонялися, бо зачалсь уже вугата, які без ножа і без огня проженуть тисячі і тьми поганих...“ А потім погнали їх у Колізей, мов у різницю, диким звірам та ще дикійшій товпі на грище. Де-ж була Алькидова мати? Чом на Нерона не кинулася, мов на жостокого звіра?... Годі, стерегли його ліктори, а її не впустили в Колізей — залізну браму перед нею зачинили. Осталася біля ціркових мурів і головою розбити їх хотіла. Досиділа до ночі й бачила, як сіроокі Скифи вивозили недогрижені тиграми трупи Неофітів і як кидали їх у Тибр, на поживу риbam для цісарського стола. Бачила, як за її сином розстелилися широкі, тихії круги. І тоді, замість проклону з її наболілої груди понеслася перша молитва до Христа. З поклонниці Венери стала вона проповідницею живого, істинного Бога.

Провідна думка, твору не така, яку вбачає покійний Огоновський (нарід український загибає в неволі, так як колись і неофіти. *) Це не провідна ідея, а ствердження факту. Властива, головна ідея, яка водила пером поета при писанню „Неофітів“, далеко ширша й глибша. Вона містить у собі тодішнє „Вірую“ поета, його літературне й етичне „profession de foi“.

Любов творить — ненависть руйнує. Щоб ворога полюбити треба йому простити його гріхи, треба забути кривду, яку він нам заподіяв. Поет навчився цієї високої штуки, цього мистецтва над мистецтвами у важкій школі життя, в довгім перебуванні на розмовах з самим собою. Очистився, став сушам християнином.**) До того й нас заохоче в поемі „Неофіти“. До правдивого щастя не доходитьсь дешевою ціною, як думав Шатобріян, за його треба заплатити інколи власною кровю, цілим своїм життям. Народ український дорого заплатив за своє будуче щастя, а тепер, коли воно зближається (надія на нового царя і на знесення кріпацтва)

*) „Кобзарь“ Тараса Шевченка. Частина друга. Львів 1893, стр. 396.

**) Лист до графині Толстої, з дня 9 січня 1857 р.

хай-же він стане того щастя гідним. Хай не допускає до свого серця поганських почувань пімсти, хай буде далеким від клича: „Зуб за зуб, а око за око“.*) Будьмо, мов той Алькид, що товаришам своїм велів молитися за брата лютого, вірмо, що вже почалися внучата, які без крові проженуть погані полчища насиля. Будьмо, мов Алькидова мати, яка дивлячись на останні, зникаючі сліди земського існування свого єдиного сина, піднялась до ідеалу Божої матері. Вона мати звичайного, але високоідейного чоловіка, понесла у світ не проклони, але проповідь любови, вселюдського прощання і щирого, правдивого братерства. Поет вірить, що навіть самого Нерона, чи там Миколу, осудить такої „правдивий, наглий суд“. Зійдуть ся кругом його смертного ложа „діти волі“, жертви його гріховного життя і... простять йому — бо це найвища моральна кара.**)

Жертвою, великою жертвою доходить ся до великого добра, до тої правди, яку поет утожсамлює [з братолюбієм і волею. Треба бути христіянами, але не казбонними, не фарисеями, а сущими послідувачелями Христа.

А при тім ніколи не треба забувати, що лютому ворогови, „деспотови скаженому“ можна простити й треба простити, та не вільно, ніяк не вільно, поклонитися перед його гординою, як стали поклони бити навіть найчільніші люди перед новим царем, не знаючи, яким він себе в будучности покаже. Треба ідейно стреміти до того, щоб не було деспотії на світі, а щоб люди були людьми.***) Треба на торжища й у чертоги нести проповідь любови, всепрощення, братання.

*) Кріпацькі бунти й убійства лютих панів-деспотів.

**) На високу ідею всепрощення в творах Шевченка звернув увагу Єфремов у своїй літературі і в кижці „Шевченко“.

***) Шевченко, знаючи історію Риму, знав також про те, що поняття рівности людей було „ius naturale“, яке присвічувало римським юристам. (Digesta I. V.). (Utpote cum iure naturali omnes liberi nascentur і т. д.)

Такий глибоко ідейний зміст робить „Неофіти“ твором загальнолюдським, а в українській літературі дає йому вількове, передове місце.

Такі твори, це не продукт виключно артистичних змагань, а синтез переживань, оттих довгих розмов з самим собою, про які пише Шевченко до Толстої, — це шматок зрілого й дорогою ціною набутого світогляду. Носять вони на собі не тільки видиму печать розуму й серця поета, але й глибоко вирите *життєво часу* й тому мимохіть єднаються у якийсь дорогоцінний ланцух з подібними творами сусідніх народів. Так воно єсть і з „Неофітами“. Подібний настрої знайдемо в тодішній літературі, а ще більше в публіцистиці російській, а до якоїсь міри також і в польській. Після тяжкого отупіння, після того летаргічного сну, у який попало було російське вільнодумство між роком 1847 а 1855, почалася доба нових надій, нової весняної праці, настав, як російські історики літератури кажуть, „медовий місяць російського прогресу“.

Царський маніфест на імя віленського генерал-губернатора Назімова, усунення з уряду Дубельта й Закревского, амністія 1856 р. викликали настрої радості й вдоволення, який легко перейшов і в угодовість з тодішнім правительством. Навіть найпередовійші люди повірили в добру волю уряду працювати разом з інтелігенцією, щоб вивести Росію з того тяжкого становища, у яке вона попала за попередників Александра II, а яке у всій своїй грозі виявилось під час Кримської війни. Те велике, передчасне довірря бачимо з листу Куліша до Шевченка, у яким Куліш величає молодого царя, як якого батька — спасителя. І не диво. Бо прецінь навіть сам Герцен, провідник тодішних вольнодумців піддався непереможним чарам „медового місяця російського прогресу“ з російським правительством і він видрукував у своїм „Колоколі“ славний лист до царя, що починався словами: „Ты побѣдилъ, Галилеянинъ“. Слова ці живо нагадують Красінського „Galilee vicisti“ — а одні й другі, неначе знаходять відгук у Шевченкових „Неофітах“. Але я думаю, що це більше рефлекс тодішнього загального настрою, котрому всеж такі підлягають навіть такі сильні й оригінальні інтелекти, яким безперечно був Шевченко.

Але навіть супроти такого загального настрою наш поет виявив себе доволі самостійним. Він не попав у таке безграничне довірря до нового правительства, яке проби-вається у російських і наших інтелігентів, ані у мессіанізм, який став після повстання 1831 року одною з характеристичних прикмет польської думки. Ніякої теорії про якесь окреме посланництво українського народу не бачимо у його, ніякої туманної ідеології, ані поганого мракобісія. Наш поет остався і тепер проповідником волі і правди, для якої жадав найвищої жертви — всепрощення. Крізь жертву тую, крізь моральне очищення, крізь блага поступу й культури він вірив, що дійдуть люди до того правдивого щастя, якого не купується дешевою ціною і „про яке не снилося Шатобріанам.“*)

„Неофіти“ написані 4, 5, 6 і 7 грудня 1857 р. в Нижньому Новгороді, а присвячені Щепкину в пам'ять 24 грудня тогож року, коли поет після довгої розлуки побачився знову із своїм старим другом, великим артистом.

Автографів повинно-б бути кілька, бо Шевченко післав був відпис до Куліша з просьбою, щоби він переписав і доручив Щепкину, другий примірник жертвував Марковичі, а крім того оден заховав у себе і з його читав поему на сходинах у графині Толстої. Отже можна собі уявити так: перше був бруліон, дальше відпис, який зробив поет і післав Кулішеви, відпис у збірці творів, які переписував поет у Нижньому Новгороді і відпис для Марковички. Можливо, що з відпису у збірці й читав Шевченко поему на сходинах у Толстих (з бруліону, з якого тричі переписав і певно не-одно змінив, мабуть тяжко було-б читати).

*) У його віра Христова не єсть виключно вірою а культурно-історичною силою, на якій збудований європейський прогрес. Можуть її надуживати й викривлювати до всіляких місцевих і хвилихвх цілий, але у своїх основах, у своїх головних ідеях вона голосить рівність людий, волю і єднання народів—будує світогляд куди вищий від гелленізму юдаїзму й магомеданізму.

Автограф, дарований Марку Вовчку, зберігається тепер у д. Ф. І. Дейкуна, в Полтавщині. З його друковано текст поеми в Празькому „Кобзарі“. На тому автографі єсть посвята: Любії моїй єдиній доні Марусі Марковичь на пам'ять 3 Апрѣля 1859 Т. Шевченко.

Книжечка, у якій Шевченко переписував свою невольницьку поезію і пізнійші твори, а в яку вписав також „Неофіти“ зберігається тепер у д. В. П. Науменка в Києві.

Частина бруліону (4 сторінки) єсть в музею Тарновського в Чернигові.

Крім того маємо копії писані рукою не Шевченка.

Перводрук у Львівських „Вечерниках“ р. 1862. Числа; 31—32—33.

Критика звернула на „Неофіти“ скорше свою увагу, чим на „Великий Лях“.

Перший відгукнувся Куліш. Він признав „Неофіти“ гарною штукою, але не-на-часі. І то не-на-часі з чисто практичного боку. Боявся щоб Шевченко не пошкодив собі своїми „Неофітами“. В глибоку ідейність твору, в його як-раз велику актуальність „гарячий Куліш“ не увійшов.

Євгеній Згарський, розбираючи „Неофіти“ (у „Правді“ 1868 стр. 235) каже, що „поет поставив нам великим, святим приміром образ терплячих за віру мучеників, християнських нововірців. Ні жовчію, ні местию не дише зболіле серце нашого віщого. Не зазиває він земляків своїх до кровавої пімсти на розпинателях, а до непоколибимої віри в правду“.

Із Є. Згарським не годився О. Огоновский у своїй критично-естетичній розвідці про цю поему*) обстоюючи думку, що Шевченко говорив тут всеж таки про месть і т. д. Драгоманів**) кілька разів доторкається „Неофітів“. Збиваючи погляд деяких критиків, немов то Шевченко був революціонером-раціоналістом вказує на те, що в „Неофітах“ наш, поет стояв на християнському становищу й молився навіть до хреста. Він на землі каже поклинитися тільки правді (не кесарям), а на небі Богові святому.

*) „Правда“ 1873 стр. 166—172; 197—201; 227—232.

**) Шевченко, українофіли і соціалізм.

На іншому місці в тій самій статті Драгоманів називає „Неофіти“ дуже необробленими, але чому? — того не каже. Він каже, що як у малярстві треба було нашому поетови витратити багато чому, щоб перейти від Брюлівського класицизму до рідного йому реалізму, так і в поезії не легко було йому покинути Жуковського й Міцкевича, на котрих він „вивчився писати.“*) Картини Шевченка, — говорить далі Драгоманів, окрім явного „жанру“ показують, що йому ніколи (?) не довелось зовсім вибитись із „класицизму“, а довелось іноді тільки перемішати класицизм із реалізмом на спосіб „французького сь нижегородским“, як напр. в картині русалок. Теж саме треба сказати й про багато його писань із пізніших часів, напр. про „Неофіти“. А ще на іншому місці каже цей учений, що в „Неофітах“ недоладно перемішано Петербург із Римом, хоч саме оповідання тут рівніше, як в інших творах після повороту з неволі.

Інакше відзивався про героїню „Неофітів“, Алькидову матір, другий наш учений, Іван Франко. Він каже, що в літературі всього світа не знає поета, котрий би представив так високий, а так щиро-людський ідеал жінки-матері, як се вчинив Шевченко у „Неофітах“ відтак у „Відьмі“ та в „Марії“.

На високу стійність ідеї всепрощення в творах Шевченка вказав Єфремов у збірці „Шевченко“ і в своїй історії української літератури.

З чужих критиків помітний голос Д-ра Єнзена. Він називає „Неофіти“ грізним малюнком культурного побуту з перших часів християнства. Признає дійсно високе етичне

*) Зіставлення Жуковського з Міцкевичем, а Міцкевича з Брюловим не видержує нинішньої критики. Так само годі писатися на те, щоб Шевченко навчився творити поезії від Міцкевича. Про далші зневажливі вислови нема що й говорити. Українська критика ставиться нині цілком інакше до Шевченка, як до маляря і як до поета. З Драгоманова говорив тут учений соціолог-полеміст. Він поступив з Шевченком, як Писарев з Пушкіном.

значіння цього твору, але каже, що з мистецького боку він не стоїть куди нище. Видно недостачу каясичного об-разовання. *)

Вже з наведених голосів слідно, що критика дивилися на „Неофіти“ головню з боку історично-етичного (як в-загалі на твори Шевченка), недобачаючи їх високої мистецької вартости.

Про мову чисто-народню, хоч суто підправлену (з конечности) латинськими словами, про її повагу, легкість, музикальність треба-б окрему статтю писати. Другої такої молитви, як „Пренепорочная в женах“ наша література не має, і в світовій тяжко до неї знайти пару. Так само пересторога: „Горе з вами!“, і „Псалом новий Господеві!“, і молитва Алькида. Це перлини не тільки української думки й серця, але найчудовійши перлини нашого слова.

А дальше образи. Кільки їх тут змальовано і якою певною рукою і якими оригінальними колірами! Вже перший з них: тюрма, хрест златомальованій і ворона—відчиняє перед нами якусь небувалу галерію. А дальше оргія біля Аппієвого шляху з гетерами й козлоногим фавном і серед оргії тої св. Петро з благословячою рукою, і смерть Нерона, до якого злітаються душі мучеників із цілого світа, щоб йому — простити і проща до Неронової статуї, і галера з Неофітами, які плывуть Тибром, а яких рідні стоять на березі і за ними мов під чарами суггестії подають „Аллилуя“ і жостокє грище на лідийському піску великого цирку, і ніч у Колізею, і цілий XV розділ. Це-ж цикль, у якому не знаєш, що більше подивляти, чи мистецтво слова, чи дар інтуїції, чи плястичний геній? А вже образ матері, яка дивиться на філі каламутного Тибру, в котрих гине недогризене тіло її сина — це прямо щось монументального, так високо трагічного, що мимохіть забувається про всякі критики й рецензії і на уста попадає одно-одинокє слово: геній! Як поет-маляр Шевченко розумів, що такий образ римського світа, який він мав у душі, заки взявся писати „Неофіти“, вимагав величезного полотна (подібно, як і у „Сні“).

*) Taras Schewtschenko von Alfred Jensen
Wien 1916. 141—142.

Тому він наскіцував його на далекому фоні, а на перед висунув тільки дві постаті, Алькида і його благородної матері*), представляючи їх трагедію в нечисленних, але місцевих картинах. Обі постаті з кожного боку не тільки бездоганні, але прямо незрівнані.

Твір (625 віршів) написаний протягом 4 днів, отже писаний з якоюсь вибуховою силою, ширий, ентузіастичний. Тая щирість чуття, думки, лінії і слова має якусь окрему, непідкупну силу. Вона говорить до нас огненно, розтоплює наше серце і мов кадило істини несеться понад нами. Робить те, о що поет благає на вступі до поеми, у своїй незрівнаній молитві.

*) Прототипи релігійні; Христос і матір Божа, — реальні моделі: Костомарів і його мати.

· НЕОФІТИ.

Сія глаголетъ Господь: „Сохраните
судъ и сотворите правду, приближибо ся
спасеніе мое прійти и милость моя от-
кривается.

(Исаія, глава LVI, ст. 1.)

(М. С. Щепкину на память 24 декабря 1857.)

Возлюбленнику муз і грацій!

Ждучій тебе, я тихо плачу

І думу скорбную мою

Твоїй душі передаю.

Привітай же благодуще

Мою сиротину,

Наш великий чудотворче,

Мій друже єдиний!

Привітаєш: убогая,

— Сірая, з тобою

Перепливе вона Лету,

І огнем-сльозою

Упадé колись на землю,

І притчею стане

Розпинателям нарóднім,

Грядущим тиранам.

ПРОЛОГ.

Давно вже я сижу в неволі,
Неначе злодій в-заперті,
На шлях дивлюся та на поле,
Та на ворону на хресті
На кладовіщі, — більш нічого
З тюрми не видно; слава Богу
Йї за те, що бачу! Ще живуть,
І Богу моляться, і мруть
Хрещені люде.

Хрест високий
На кладовіщі, трохи з-боку,
Златомальований стоїть.
(Не вбогий, ма́буть, хтось лежить!)
І намальовано: розпятий
За нас Син Божий на хресті.
Спасибі сиротам багатим,
Що хрест поставили.

А я —
Такая доленька моя! —
Сижу собі та все дивлюся
На хрест високий із тюрми...
Дивлюсь, дивлюся, помолюся,
І горе, горенько моє,
Мов нагодована дитина,
Затихне трохи, і тюрма
Неначе шіршає; співає
І плаче серце, оживає,
І в Тебе, Боже, і в святих
Та праведних Твоїх питає:
Що він зробив їм, той святий,
Той Назорей, той Син єдиний

Богом ізбранної Марії,
Що він зробив їм?

І за що

Його святого мордували,
Во узи кували,
І главу його честною
Терном увінчали,
І вивели з злодіями
На Голгофу-гору,
І повісили між ними?
За що?

— Не говорить

Ні сам сивий Верхотворець,
Ні його святії
Помошники, поборники,
Кастрати німії,
Чи не за те, що й ми тепер
(Сам себе питаю)
Оттакими злодіями
Тюрмі начинаєм,
Як і Син отсей Марії?
Ми не розпинаєм,
Як ті люті фарисеї,
На хресті живого
Праведного чоловіка;
Ми молимося Богу,
І на храмах його чесний
Хрест златокований
Поставили, та й молимося,
Та бємó поклони.
А то були фараони,
Кесарі, то погань,
Погань лютая без Бога,

Сказано — дракони
А Назорей милосердний
Назвав їх братами, —
За те й повісили Його,
Неначе злодія...

Не знаю,
Для чого, справді, ми читаєм
Святую заповідь Його!
Чесную кров Його пемо,
Мов у шинкарки меду чарку...
О, суєслови!

На Жидах?...
Не на Жидах, — не на лукавих,
На дітях наших препоганих
Святая кров Його!...

Кати!
Собаки без очей, скажені, —
Ви і не бачите! Земні
Бете поклони, за хрести
Ховаєтесь од сатани,
І просите з-тиха
Супостатам христіянам
То чумї, то лиха,
То всякого безголова —
А все по закóну...
А, бодай вас!

Та цур же вам,
Новим фараонам
І кесарям людоїдам!
Перелечу во время оно,
Як той мерзенний Рим з Нерóном
В паскудних оргіях конав,
А нóвий день із тьми-недолі

На Колізей і Кипітолій
Уже світив, уже сіяв.
Уже огненні язики
Із краю в край, по всій землі
Святеє слово пронесли, —
І никли гордії владики
Перед святим його хрестом.

Перенесись во время оно,
Душе моя, і стоном-дзвоном,
І трубним гласом возгреми
Із мурів темної тюрми!

Благословенная в женах
Святая, праведная Мати
Святого Сина на землі!
Не дай в неволі пропадати,
Летучі літа марно тратить,
Скорблящих радосте! Пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос нівий,
І слово розумом святим
І оживи і просвіти!
І розкажy я людяи горе,
Як тая мати ріки — море
Сльозі кровавої лила,
Так як і Ти, і прийняла
В живуо душу світ незримий
Твойого розпятаго Сина.
Ти, матір Бога на землі
Ти сльози матері до краю,
До каплі вилила.

Ридаю,
Молю ридаючи; пошли,

Подай душі убогій силу,
Щоб óгненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово — Божее кадило,
Кадило істини!

Амінь.

I.

Не в нашім краї, Богу милім,
Не за гетьманів і царів,
А в римській ідолоській землі
Се беззаконіє творилось
Либонь за Деція царя,
Чи за Нерона-сподаря, —
Сказать за-певне не зумію;
Нехай за Нерона!

Росії

Тоді й на світі не бу́ло,
Як у Італії росло́,
Мале дівча, і красотою,
Святою, чистою красою,
Як тая лілія, цвіло́,
Дивилася на неї мати
І молоділа, і дівчати
Людей шукала, і найшла;
Та помолившись Гіменію,
В своїм веселім гінекею,
В чужий веселий одвелá.
Неза́баром зробилась мати

Із доброї тії дівчати:
Цитину-сина привелá.
Молилася своїм пенатам
І в Капітолій принесла
Немáлі жертви!...

Ублагала

Капітолійський той синкліт,
Щоб первенця її витали
Святії йдоли.

Горить

І день і ніч перед пенатом
Святий огонь. Радіє мати.
В Алкида син її росте.
Росте... лицяються гетери,
І перед образом Венери
Горить кадило золоте.

II.

Тоді вже схóдила зоря
Над Вифлеємом; правди слово,
Святої правди і любови,
Зоря всесвітня зійшла,
І мир і радість принесла
На землю людям.

Фарисеї

І вся мерзенна Іудея
Заворушилась, заревла,
Неначе гадина в болоті,
І Сина Божія во плоті
На тій Голгофі розпяла
Межи злодіями.

І спали,

Упившись кровію, кати,

Твоєю кровію! А Ти
Возстав от гроба! Слово встало,
І слово правди понесли
По всій невольничій землі
Твої апостоли святії.

III.

Тоді-ж ото її Алкид,
Та ще гетери молодії,
Та козлоногий п'яний дід
Над сáмим Аппієвим шляхом
У гаї гарно роздяглись,
Та ще гарнійше попилісь,
Та й поклонялися Пріяпу.
Аж гульк! — іде святий Петро,
Та йдучи в Рим благовістити,
Зайшов у гаї води напитись
І одпочити.

— „Благо вам!“

Сказав апостол утомлений,
І орґію благословив.
І тихим, добрим, кротким словом
Благовістив їм слово нове:
Любов, і правду, і добро,
Добро найкраще на світі —
То братолюбіє.

І ситий,
І п'яний й голпий Фавн оттой,
І син Алкид твій, і гетери —
Всі, всі упали до землі
Перед Петром, і повели
До себе в терми на вечерю,
Того апостола...

IV.

І в термах оргія. Горять
Чертоги пурпуром і златом,
І курять амфори; дівчата,
Трохи не голії, стоять
Перед Кипридою, і в-лад
Співають гимн. Приготован
Веселий пир, і полягли
На ложах гості. Регіт, гомін!..
Гетери гостя привелі
Сивоборбодого...

І слово

Із уст апостола святого
Драгим елеем потекло.
І стихла оргія. А жриця
Киприди, оргії цариця,
Поникла радісним чолом
Перед апостолом, і встала.
І всі за нею повставали.
І за апостолом пішли
У катакомби.

І єдиний

Твій син Алкид пішов за ними
І за апостолом святим,
За тим учителем своїм.

А ти весела вийшла з хати
На шлях із гаю виглядати
Свого Алкида... Ні, нема!
Уже й смеркає вже й світає,
Твого єдиного немає,
Уже й не буде! Ти сама
Помолишся своїм пенатам,
Сама вечерять сядеш в хаті, —

Ні, не вечерять, а ридать,
Себе і долю проклинають,
І сивіть кленучі!

І — горе! —

Умреш-еси на самоті,
Мов прокаженна...

V.

На хресті

Стрімглав повісили святого
Того апостола Петра.
А неофітів в Сиракузи,
В підземній страшній узи
В кайданах одвезлі.

І син,

Твій син Алкид, твоя дитина,
Твоя єдина родина,
Любов єдина твоя,
Гниє в неволі, у кайданах.
А ти, прѣскорбная, не знаєш,
Де він конає, пропадає!
Ідеш шукать його в Сібір,
Чи тес... в Скифію. І ти...
І чи одна ти?

Божа мати,

І заступити нас, і укрий!
Немає семі, немає хати,
Немає брата, ні сестри,
Щоб не заплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі,
Або в далекій стороні,
В британських, гальських легіонах
Не муштрувалися..

О, Нерóне,
Нерóне лютий! Божий суд
Правдивий, наглий серед шляху
Тебе осудить...

Припливуть
І прилетять зо всього світа
Святії мученики — діти
Святої волі; круг одра,
Круг смертного твого повстануть
В кайданах, і... тебе простять:
Вони — брати і христіяне,
А ти — собака, людоїд,
Деспóт скажений!..

VI.

Аж кишить
Невольника у Сиракузах
В льохах і тюрмах, а Медуза
В шинку з старцями в'яна спить:
От-от прокинеться, і пóтом
І кровю вашою, деспоти,
Похмілля справить.

Скрізь шукала
Дитину мати: не найшла...
І в Сиракузи поплила,
Та там уже його в кайданах
Найшла, сердешая, в тюрмі.
Не допустили їй подивитись!
І мусіла вона сидіти
Коло острога, ждять і ждять,
Як Бога з неба, виглядять
Свого сина, аж поки-то
Його в кайданах поженуть

Бульвар месті.

А в Римі свято,
Велике свято! Тиск нарбду,
Зо всього царства воєводи,
Преторіане і сенат,
Жреці і ліктори стоять
Круг Капітолія, і хором
Співають гимн і курять дим
З кадил і амфор.

І з собором
Іде сам Кесар; перед ним
Із бронзи литую статую
Самого Кесаря несуть.

VI.

Непевне видумали свято
Патриції-аристократи
І мудрий кесарів сенат.
Вони, бач, Кесаря хвалили
На всі лади, що аж остило
Самим ледащо вихвалять;
То заразóm, щоб доконать,
Вони на раді й присудили,
Щоб просто Кесаря назвать
Самим Юпітером—та й годі!
Ї написали воєводам
По всьому царству: так і так,
Що Кесар—бог, ще більш од бога,
І майстрові далі ковать
Із бронзи кесаря; до того,
Так, *нота-бене*, подалі,
Що брónзовий той Кесар буде
І милувать.

Сердешні люде,
Неначе в ирій, потягли
У Рим на прощу. Приплила
Із Сиракуз і та небога,
Благати Кесаря і бога.
І чи одна вона?

Мій Боже!

Прийшло їх тисячі в сльозах,
Прийшло з-далека...

Горе з вами!

Кого благати ви прийшли?
Кому ви сльози принесли?
Кому ви принесли з сльозами
Свою надію? Горе з вами,
Раби незрячі! Кого,
Кого благасте, благії?
Раби незрячі, сліпі?
Чи-ж камінь милує кого?
Молітьс'я Богові одному,
Молітьс'я правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклонітьс'я! Все брехня:
Попи й царі!...

VIII.

Перед Нероном,
Перед Юпітером новим,
Молились вчора сенатори
І всі патриції, і вчора
Лилася божа благодать:
Кому чи чином, чи грошима,
Кому в аренду Палестину,

Байстрятам де-що, а кому
Самі благоволи́ди дасть
Свою підложницю в супруги,
Хоча й підтоптану—нічого:
Аби з-під Кесаря!

А в кого

Сестру благоволили взять
У свій гарем, — і се нічого:
На те він бог! А ми під бога
Себе повинні підкладать,
Не тільки сестер...

Преторіане помолились;
Преторіанам дав указ,
Щоб все, що хочуть, те й робили, —
А Ми помилуємо вас.
І ви, плебеї-гречкосії,
І ви молилися,—та вас
Ніхто не милує, не вміють
Вас і помилувать гаразд!...

IX.

На третій день уже пустили
Молитися за христіян.
І ти прихóдила, молилась,
І милосердний їстукан
Звелів везти із Сиракузи
У Рим в кайданах христіян.
І рада ти, і весела,
Кумирові знову
Помолилась.
А кумир той,
Юпітер той нóвий,

Ось побач, якєє свято
Буде завдавати
В Колізеї!

А тим часом
Іди зустрічати
Свого сина, та не дуже
Радій лиш, небого:
Ще не знаєш ти нового
Ласкавого бога!

Х.

А поки-що з матерями
Алкидова мати
Пішла його зустрічати,
Святих привітати
На березі.

Пішла-еси,
Трохі не співаєш,
Та кесаря-Юпітера
Хвалиш—вихваляєш:
„От Юпітер, так Юпітер!
Не жаль і назвати
Юпітером. А я, дурна,
Ходила благати
У Афіни Юпітера...
Дурна, більш нічого!...“
І нищечком помолилась
Кесареві-богу,
Та й пішла по-над болотом,
На Тибр поглядає.
А по Тибру із-за гаю
Байд к впливає,

Чи галера. На галері
Везуть твого сина
З неофітами в кайданах;
А твоя дитина
Щей до щогли прикована:
Не неофіт нбвий,
А апостол великого
Христового слова...
Оттакий-то він!

Чи чуєш?

У путах співає
Твій мученик!

„Псалом нбвий Господєві

І нбвую славу
Воспоєм честнім собором,
Серцем нелукавим!
Во псалтирі і тимпані
Воспоєм благая,
Яко Бог кара неправих,
Правім помагає.
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословлять,
Хвáлять імя Боже;
І мечі в руках їх добрі.
Острі обоюду,
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царей неситих
В залізнії пута,
І їх, славних, оковами
Рúчними окрутять;
І осудять неправедних

Судом своїм правим,
І во-віки стане слава,
Преподобним слава!“

XI.

А ти на березі стояла,
Неначе темная скала,
Дивилась, слухала, ридала,
І *Алтилуя* подала
За матерями христіянам.
Мов дзвони, загулі кайдани
На неофітах; а твій син,
Єдиний твій, апостол нбвий,
Перехрестившись, возгласив:
„Молітесь, братія, молітесь
За брата лютого! Його
В своїх молитвах помяніте;
Перед гординею його,
Браті мої, не поклонітесь!
Молитва—Богові! А він
Нехай лютує на землі,
Нехай пророка побиває,
Нехай усіх нас розпинає!
Уже внучата зачались;
І виростуть вони колись:
Не местники внучата тії —
Христові воїни святії!
І без огня і без ножа
Стратеги Божії воспрянуть,
І тисячі і тьми поганих
Перед святими побіжать!
Молітесь, братія!“—

Молились,
Молилися перед хрестом,
Закуті в пута неофіти
Молились радісно.

Хвалá,
Хвалá вам, душі молодії,
Хвалá вам, лицарі святії,
Во віки-віки похвала!...

ХІІ.

І в Рим галера приплила.
Минає тиждень. Пяний Кесар,
Постригши сам себе в Зевéса,
Завдав Зевесу юбілей.
Ликує Рим. Перед кумиром
Везуть возами ладан, миро,
Женуть гуртами християн
У Колізей...

Мов у різниці,
Кров потекла. Ликує Рим...
І гладіятор і патрицій —
Обидва п'яні—кров і дим
Їх упоїв; руїну слави
Рим пропиває, тризну править
По Сціпіонах.

Лютій, лютій,
Мерзений старче! Роскошуй
В своїх гаремах! Із-за моря
Уже встає святая зоря.
Не громом праведним, святим
Тебе убють,—ножем тупим
Тебе заріжуть, мов собаку,
Убють обухом!

ХІІІ.

Другий день

Реве арена. На арені
Лідийський золотий пісок
Покрився пурпуром червеним.
В болоті-крови замісивсь;
А Сиракузьських Назореїв
Ще не було у Колізеї.
На третій день і їх в кайданах
Сторожа з голими мечами
Гуртом в різницю привелá.
Арена звіром заревлá...
А син твій гордо на арену,
Псалом співаючи, ступив,
І п'яний Кесар, мов скажений,
Зареготавсь. І леопард
Із ями вискочив на сцену...
Ступив, зирнув, — і полилась
Святая кров. По Колізею
Резучим громом пронеслась
І стихла буря...

Де-ж булá?

Де ти сховалась? Чом на його,
На Кесаря свого святого,
Не кинулась? — Бо стерегли:
Кругом в три лави обступили
Зевéса ліктори; за ним,
Твоїм Юпітером святим,
Залізну браму зачинили.
А ти осталася одна,
Одна-однісінька на двóрі.
І що ти зможеш? — „Горе! горе!

О, горе лютеє моє!
Моя ти доленько! Без йбого
Що я робитиму? До кого
Я прихилюся? "...

І небога

Кругом зиркнула, — і о мур,
Об мур старою головою
Ударилась, і неживою
Під браму впала.

XIV.

З позбрища у-вечері
У терми сховався
Святий Кесар з лікторами;
Колізей остався
Без Кесаря і без Рімлян,
І ніби заплакав
Сполохнувшись, сумно-сумно
Над ним ворон крякав.
Одинокий, мов гора та
На полі, чорніє
Колізей той серед Риму.
Тихо-тихо віє
Із-за Тибру, із Альбано
Вітер по-над Римом;
А над чорним Колізеєм,
Ніби із-за диму,
Пливе місяць круглолиций,
І мир перевозданний
Одпочив на лоні ночі.
Тільки ми, Адáme,
Твої чада преступніі,

Не одпочиваєм
До самої домовини
У проспаним раї:
Гриземося, мов собаки,
За маслак смердячий,
Та тебе ще зневажаєм,
Праотче ледачий!..
Та цур тобі!

XV.

Трохі одпочила
Стара мати недобита;
Живущою силу
Сила ночі оживила;
Встала, походила
Коло замкнутої брами
Та щось шепотала:
Чи не Кесаря святого
Нишком проклинала?
А може й так... Тихесенько
До брами підкралась,
Послухала, усміхнулась
І щось прошептала —
Якесь слово... І нищечком
Коло брами сіла
Й зажурилась. Незабаром
Брама одчинилась,
І на возах, на колесницях,
Із Колізея, із різниці
Святії вивезли тіла,
І повезлі на Тибр: тілами
Святих убитих годували

Для ц́арського таки стола́
У Тибрі рибу.

Встала мати,
Кругом оглянулась, взяла́сь
За биту голову руками,
І тихо, мовчки за возами
Марбю чорною пішла.
На Тибр. А Скифи сіроокі,
Погоничі, рабів раби,
Подумали: сестра Морб́ка
Із пекла вийшла провозать
У пекло Рімлян. Поскидали
У воду трупи та й назад
З возами Скифи повертали.

І ти осталася одна
На б́ерезі, і ти дивилась,
Як розстелялися, стелились
Кругі́ широкі́ над ним,
Над сином праведним твоїм...
Дивилась, поки не остало́сь
Живого слі́ду на воді,—
І усміхнулася тоді
І тяжко-страшно заридала.
І помолилась в перший раз
За нас Розпятому. І спас
Тебе розпятий Син Марі́ї,
І ти слова його живі́ї
В живую душу прийняла́,
І на торжища і в черто́ги
Живого істинного Бога
Ти слово правди понесла́!

8. XII. 1857. Перводрук: „Вечерниці“, 1862, ч. 31—33,
Нижній-Новгород. і в „Основи“ 1862, кн. IV, стр. 1—17.

ПОЯСНЕННЯ.

Михайло Семенович Щенкин, родився 1788 р. в селі Краснім, Обоянського повіта, Курської губернії, як Кріпак гр. Волькенштейна. Учпився в місцевого священика, а пізнійше в Курську. Семилітнім хлопцем бачив у дворі свого пана театр і так ним захопився, що його одинокою мрією стало, бути артистом. Перший раз виступив випадково, як аматор, в заступстві п'яного артиста, в Курську 1805 р. і мав великий успіх. З того часу не кидав сцени аж до смерті. Року 1816 грав у Харкові, а пізнійше в Полтаві. Полтавці і тодішній губернатор кн. Рєпнін дуже полюбляли артиста. Зібрали 10 000 рублів і викупили його на волю.

1882 запрошено його в Москву і з тої пори він остався аж до смерті членом імператорських театрів. Але гостинно виступав і на інших сценах, як прим. у Нижньому-Новгороді 1857, куди приїхав, щоб відвідати Шевченка. Помер 1863 р. в Ялті на Кримі, куди поїхав був лічитися. Похований в Москві на Пятницькім кладовищі.

Це був великий артист і реформатор російського театру. Випровадив його з псевдо-класицизму і дав підставу національному театрови. Знаменитий комік, знаменито відтворював ролі в комедіях Гоголя і в наших, але рівночасно давав зразки, як треба грати класичні драми. Нерозлучно зв'язаний з іменами Гоголя, Пушкіна, Грановського, Тургенева. Був приятелем Шевченка.

Вірш 1. Музи (по віруванню Греків)—богині мистецтва: співу, поезії, малярства, драматичної штуки, астрономії, вимови, історії, танців і музики.

„ 1. Грація (латянське слово)—богиня принади й любови. По віруванню старинних Греків і Римлян було їх три.

- Вірш 7. Чудотворцем називає Шевченко Щепкіна, як драматичного артиста.
- „ 10. Сірая (слово російське) — сирота, у нас: сіромаха.
 - „ 11. Лета (слово грецьке) — ріка в підземному світі. Греки вірили, що покійні, які переходять на другий світ, коли напнуться води з Лети, то все забудуть. (Тому Лета, тільки що забуття.)
 - „ 16. Грядучий, той що надходить, будучий.
 - „ 16. Тиран (слово грецьке) — самовладець; безоглядка, жостока людина.
 - „ 46. Назорей — Христос.
 - „ 50. Узи — пута.
 - „ 54. Голгофа-гора (Гольгота), гора близь Єрусалима, на якій розпято Христа.
 - „ 60. Кастрат (латинське слово) — обрізаний. З таких полово неспосібних людей склалися на сході колись прибічні сторожі та служба пануючих і вельмож, особливе в гаремах.
 - „ 64. Тюрма (німецьке слово: Турм — вежа) — вязниця, бо вязниці робили перше у вежах кріпостей та замків.
 - „ 67. Фарисей (слово єврейське) — старожидівська секта релігійна, яка звертала велику увагу на задержання форм і приписів урядових. Фарисей — облудник.
 - „ 75. Фараон (слово єврейське) — володар король. Так називали королів у старинньому Єгипті.
 - „ 76. Кесар (Юлій Цезар, славний римський вожд, історик, політик). Цезарами, імператорами називали в Римі пануючих, з Октавіяна Августа починаючи. Від цього слова німецьке Кайзер, наше цісар, російське цар.
 - „ 78. Дракон (слово грецьке) — атенський законодавець. Його закони були дуже острі, тому драконський значить тільки що нелюдський, надто суворий. Драконами називають також рід ящірки. Драк (німецьке Drache) — казочний змій, смок.
 - „ 88. Суєслови — пустослови.
 - „ 97. Супостат, гірше чим ворог (от всякого врага і супостата — тож не люди, супостати: беруть хлопця у салдати).

Вірш 106. Рим, старинний город на річкою Тибром в Італії. Колись столиця славної римської держави, нині головне місто Італійського королівства і столиця папи, голови католицької церкви.

- „ 106. Нерон, цісар римський (панував від року 54 до 68 по Різді Христовім). Лютий і безсердечний чоловік, що багато людей ріжними жостокими карами замучив. За його часів згорів Рим, кажуть, що на приказ Нерона, який на місці старих будівель хотів збудувати нові гарнійші. Нерон приглядався пожежі і співав пісню, а пізніше звалив вину на християн, немов-то вони підпалили город. Почалося страшне переслідування приклонників віри Христової. Їх обивали соломою, обливали смолою і палили на високих дрючках, а Нерон приглядався. Так само любувався видом нещасливих, котрих дикі звірі роздирали в цирку.
- „ 107. Оргія—пир, забава в честь бога Бакха або Венери, получені з п'ятикою та розпущою.
- „ 109. Колізей (Colosseum), величезна кругла камінна будівля в Римі. На камінних лавках (одні понад другими) могло поміститися 80 000 людей. В середині було велике, кругле вільне місце,—арена, на якій відбувалися боротьби глядіяторів (борців з мечами), то-що. Тут випускали диких звірів на безборонні жертви, а народ приглядався і тішився.
- „ 109. Капітолій (Capitolium), замок у Римі, де була також славна святиня верховного римського бога Юпітера й інші народні святощі.
- „ 125. Скорб — смуток, скорбячий — сумний, сумовитий.
- „ 147. істина — правда.
- „ 147. амінь (гебрайське слово)—хай станеться; кінець.
- „ 150. идольський — поганський.
- „ 151. беззаконіє — безправство.
- „ 152. Децій, римський цісар (від року 249—251), котрий також дуже переслідував Християн.
- „ 153. сподар — господар, пануючий (рос. государь).

- Вірш 164. Гіменей — бог весілля у старинніх Греків. Його уявляли собі як хлопчика з крилами й горючим смолоскипом.
- „ 165. Гінекей (гінейкейон), слово грецьке — та частина дому, де жили жінки.
- „ 170. Пенати (слово латинське). — Ляри й Пенати, це по віруванню Етрусків і старинніх Римлян боги домашнього вогнища, домовики. Забрати Ляри й Пенати значило випровадитися геть з дому.
- „ 173. Сянкліт (слово грецьке) — згромадження, збір.
- „ 178. Алкид — імя власне у старинніх народів. Так називали Геркуля, як внука силача Алькея.
- „ 179. Гетера (слово грецьке) — публична дівчина, розпустниця, повія.
- „ 180. Венера — богиня краси і кохання.
Образ, тут треба розуміти різба, бо старинні не молилися перед картинами, тільки перед статуями.
- „ 183. Вифлеєм (Ветлегем), містечко в Юдеї, на південь від Єрусалима, де родився Христос.
- „ 202. Козлоногий п'яний дід, що вдавав у тій забаві молодіжи лісового бога Фавна. Греки й Римляни уявляли собі, що в лісах та лугах живуть боги з козячими ногами й рогами. Вони були дуже скорі до веселої забави; любили гратися з дівчатами, як деяку захопили в лісі або в лузі.
203. Аппієвий шлях, — найбільший і найгарніший шлях з Риму на південь. Він був добре вимощений, а по обом бокам стояли гарні будіблі та статуї.
- „ 206. Пріап — бог плодовитости, сприяв також рознузданій тілесній розкоші.
- „ 213. Кроткий — лагідний.
- „ 222. Терма (слово грецьке) — тепле джерело. Так називали також публичні й приватні заведення купелів з кімнатами до відпочинку, розмов, до забав і гімнастики. Були це дуже розкішні, мармарами, бронзами й статуями прикрашені будівлі, у яких радо перебували римські панове.
- „ 225. Чертог (слово перське) — леговище, гніздо. У нас так називали палати.

- Вірш 225. Пурпура (латинське слово) — криваво-червона краска, матерія забарвлена тою краскою, червоний одяг, ознака достоїнства (порфіра, порфірородний). Пурпурову краску робили із слимачків.
- „ 226. Амфора (слово грецьке) — двошній збанок. Також міра рідкого у Римлян.
- „ 218. Киприда — богиня кохання Венера: так звана від острова Кипр, на якому радо перебувала.
- „ 229. Приготован, неповна прикметникова форма, замість „приготований“. (Такі форми уживаються ще й нині: здоров, молод, рад, славен).
- „ 230. Полягли на ложах гості... Римляни пирували півлежачи на таких окремих лавках.
- „ 235. Єлей — олій, драгий — дорогий.
- „ 235. жриця, слуга богині.
- „ 242. Катакомби — підземні хідники — цвинтарі в стариннім Римі, як у нас Київські печери. Тут збиралися перші Християни на молитви й хоронили своїх померших.
- „ 254. „Умреш еси“. Шевченко уживає часом зайвої форми від дієслова бути, прим: добре — еси робити, годуйте — есте. Так і тут — вистарчилоб: умреш, а еси зайве, мов для скріплення вислову поставлене.
- „ 258. Прокажений, хорий на проказу (лепру).
- „ 259. Стрімглав — стрімголов, долі головою.
- „ 261. Сиракузи — столиця острова і Сицилії. Туди посилало римське правительство людей на тяжкі каторжні роботи.
- „ 270. Сібір — північна Азія, куди царі засиляли людей на тяжкі кари.
- „ 271. Скифія — край між Карпатами, а Доном. Мешкали тут Скифи сіроокі. Від Скифів скотарів, виводять деякі історики наших предків. У Скифію засиляли Римляни своїх злочинців на поселення.
- „ 279 Британія — так за римських часів називали Англію а нинішню Францію називали Галлілею.
- „ 279. легіон — відділ римського війська, коло 5 000 люда тільки, що нинішній полк. Римські легіони славилися знаменитим воєнним вишколенням, збруєю і карністю. Були пострахом цілого світа.

- Вірш 236. Одр — ложе, ліжко.
- „ 291. Деспот (слово грецьке)—чоловік, що держить оден усю власть в руках.
- „ 293. Медуза (слово грецьке)—старогрецька богиня, одна з трьох Горгон, що поглядом переминювала людей в камінь.
- „ 308. Бульвар — широка вулиця, висаджена деревами.
- „ 311. Преторіяни — цісарська сторожа в Римі. Вона набрала була такого значіння, що скидала й настановлювала цісарів.
- „ 311. Сенат — найвища рада державна в Римі.
- „ 312 Жерці, або жреці — поганські священики, що приносили жертву богам. Вони з'їдали найсмачніші куски з жертвених волів, тощо.
- „ 312. ліктори — первісно судова служба в Римі,—дальше прибічні прислужники начальних властей, (возні).
- „ 314. Гимн (грецьке слово) — славославна пісня.
- „ 316—317. „Із бронзи литу ю стату ю самого Кесаря несуть“. У Римі оголошувано цісарів святими, лито їх статуї і віддавано їм почеси божі.
- „ 320. Патриції — аристократи, — члени старинних римських родів у Римі. Вони мали великі права.
- „ 333. Nota bene — дослівно: зятям собі добре! — а дальше: так, до речі!
- „ 337. Прійї — південні краї, куди під-зиму відлітають від нас птахи.
- „ 338. Проща — богомілля (відпуст).
- „ 338. Сенатори — члени сенату, найвищої державної ради в Римі.
- „ 362. Палестина, жидівська держава на східньому побережжі Середземнього моря, з річкою Йордан і столицею Єрусалимом; була провінцією Риму.
- „ 377. Плебеї — грецької, — населення з простих, убогих родин. Плебеї були переважно рільниками. (Від слова „plebs“ — простий люд, згїрдливо: товпа.)
- „ 384. Істукан — статуя поганського бога, болван.
- „ 388. Кумир — теж саме.
- „ 411. Афини, Атени (Атенаї) — столиця Аденської держави в Греції.

- Вірш 416. Тибр, річка на Апенинському півострові, що пливе до Тиргенського моря. Над нею город Рим.
- „ 418. Байдак (слово орієнтальне) — судно без покладу (чардака).
- „ 419. Галера (слово французьке — воєнний корабель в середньовічних часах. Веслували на йому невольники. Шевченко ужив слова, яке незвісне було в римських часах.
- „ 423. Щогла; довгий дрючок; на кораблі той дрюк, до якого причіпають поперечні коротші дрючки з натянутими вітрилами (парусами).
- „ 434. Псалтир — рід гарфи, струнного інструменту, звідти книжка, у якій зібрано 150 псалмів, релігійних пісень, жидівського царя Давида.
- „ 434. Тимпан (грецьке слово) — великий бляшаний музичний інструмент.
- „ 443. Обоюду — по обох боках.
- „ 457. Аллилуя (слово гебрайське) — хвалить Бога!
- „ 477. Стратеги (слово грецьке) — полководці, гетьмани.
- „ 477. Восирянуть (слово церковне) — підіймуться, встануть.
- „ 478. Тьма (слово церковне) — десять тисяч, велика сила.
- „ 489. Зевес, найвищий бог у Греків; у Римлян він звався Юпітер. Римляни переняли віру від Греків.
- „ 489. Юбілей — роковина.
- „ 496. Глядіятори — борці, звичайно з невольників, що вчилися добре орудувати короткими мечами (глядією) і опісля пописувалися в цирку для забави зібраної публки. Звичайно боротьба йшла на життя і смерть.
- „ 500. Сципіони — одна із старих панських родин в Римі, що видала кількох дуже славних людей. Один із Сципіонів здобув і збував Картаген.
- „ 502. Гарем ловос (арабське) — у східних народів будинок, де живуть жінки одного якогось чоловіка. Цього слова, розуміється, Римляне не знали.
- „ 508. Арена (слово латинське) — місце висипане піском, на яким відбувалися перегони, забави, боротьби, боевище.

Вірш 509. Лідія — країна в малій Азії. Там в одній ріці був золотий пісок.

„ 512. Назореями, називали Християн.

„ 521. Леопард, дикий звір, з родини котів.

„ 545. Позорище — видовище.

„ 557. Альбано — озеро й город на полудне від Риму.

„ 365. Чада (слово церковне) — діти.

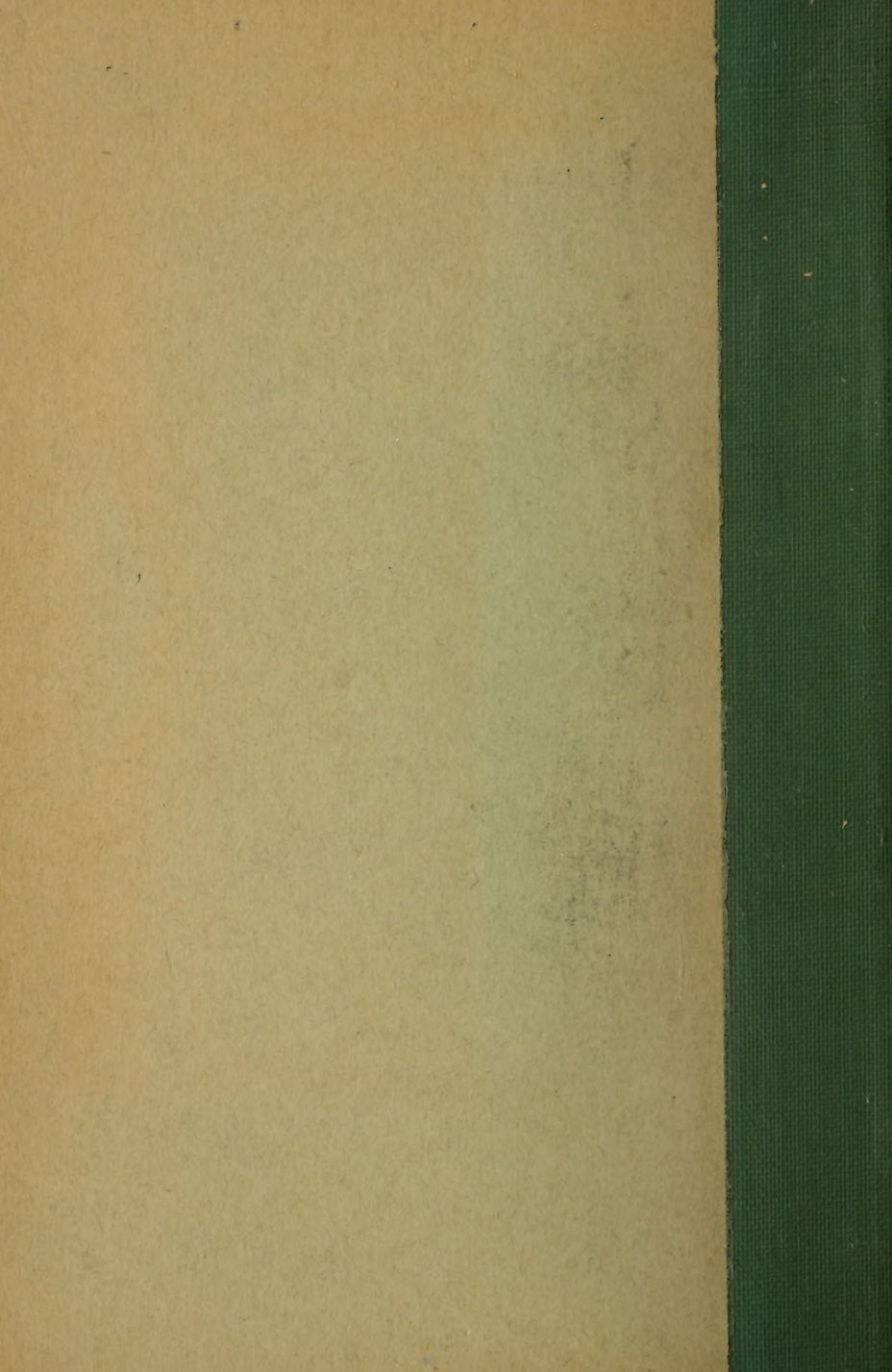
„ 570. Маслак — кістка (так називають і одну породу грибів).

„ 602. Мара (слово германське) — привид, мана.

„ 605. Морока — скитський Плутон (бог підземного світа).
(примітка Шевченка).

„ 624. Торжища — торговиці.

28. V. 1/151
22

LU
S5546tri

583170
Shevchenko, Taras Grigor'evich
Три поемки.
[Translit.: Tri poemi.]

**University of Toronto
Library**

**DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET**

Acme Library Card Pocket
LOWE-MARTIN CO. LIMITED

